

Документи взято з хрестоматії з історії України для студентів вузів Укладачі: Б.І.Білик, Л.В.Дячук, Я.С.Калакура, С.М.Клапчук, А.П.Конашевич, В.С.Крижанівський, В.Є.Кругляков, В.Я.Мельник, В.Ф.Остафійчук, В.В.Пилюпенко, Д.Ф.Розовик, Н.В.Терес, В.І.Червінський, М.М.Ющенко. К.: ІСДО, 1993. - 376 с.

ПЕРВІСНООБЩИННИЙ ЛАД І ЗАРОДЖЕННЯ

СТАНОВО-КЛАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У цьому періоді ще багато загадок і невирішених проблем. Одна з них — походження і розселення слов'ян. Багаторічні дослідження істориків, археологів, антропологів, етнографів, лінгвістів все ж таки дають можливість скласти загальну уяву протоісторії слов'ян.

Найважливіші відомості з історії протослов'янських племен дає археологія. Зокрема, однією з найбільш відомих є трипільська археологічна культура, що датується IV—III тис. до н. е. Більш пізні археологічні культури України — зарубинецька і черняхівська (I тис. до н. е.— I тис. н. е.) вважаються ранньослов'янськими.

Предків слов'ян можна ймовірно знайти серед племен бронзового віку в басейні річок Одри, Вісли, Дніпра, Дунаю. Вірогідно про предків слов'ян говорить Геродот. Згадуючи землеробські племена Середнього Подніпров'я V ст. до н. е., Геродот, очевидно, має на увазі слов'ян. Він називає їх “сколотами” або “борисфенітами” (Борисфен—Дніпро).

У античних авторів — Плінія Старшого, Таціта, Птолемея Клавдія—ми знаходимо згадку про слов'ян під ім'ям “венеди”, хоча це, зрозуміло, не самоназва слов'ян. За даними інших джерел, близько середини I тис. до н. е. венеди розділилися на дві групи — склавівів і антів.

Помітну роль в історії України відіграли киммерійці, скіфи і сармати. “Земля киммерійців” згадується Гомером в “Одисеї” як така, що розташована на північ від Чорного моря. Після перемоги над киммерійцями неосяжні простори степової України заселили скіфи.

У V ст. до н. е. Геродот описав Скіфію. Він окреслив величезний квадрат скіфських володінь. Цей умовний квадрат населяли вісім народів, де скіфи займали тільки одну п'яту частину. Майже половина землеробських племен середини скіфського квадрата мешкала на території стародавньої слов'янської прабатьківщини. Греки купували хліб у цих племен, які проживали в Подніпров'ї і помилково називали їх скіфами, Геродот же приводить їхню самоназву — “сколоти”.

Інші джерела відносяться до періоду сутичок антів (слов'ян) з готами і Візантійською імперією. Секретар готських королів в Італії Йордан в VI ст. у своєму творі “Про походження і діяння гетів” описав події IV ст. — зіткнення готів з антами. Йордан подає цікаві відомості про росомонів і антів, які вбили вождя готів Германаріха і про подальшу боротьбу, яка привела до поразки антів і смерті короля антів Боза.

Цікаві відомості про слов'ян подає візантійський письменник Прокопій Кесарійський, який служив у VI ст. секретарем візантійського полководця Велізарія. У праці Прокопія багато фактичного матеріалу до історії східних слов'ян.

Найважливішим вітчизняним джерелом історії України є “Повість временних літ” за Іпатським списком. Складена монахом Києво-Печерського монастиря Нестором близько

1113 року, вона містить матеріали про східнослов'янські племена, заснування і розвиток Києва.

Джерела, наведені в першому розділі хрестоматії, дають уявлення про найдавнішу історію України, народів, що її населяли.

ГЕРОДОТ

ІСТОРІЯ

Книга четверта
Мельпомена

(фрагменти)

11. Та є ще й інший переказ. Він найбільше поширений, отже, вважаю його правдивим. Згідно з ним кочові скіфи жили в Азії. На них найшли війною масагети. Під їх натиском скіфи перейшли до країни кіммерійців¹, — бо ця країна, що її тепер займають скіфи, належала здавна, як кажуть, кіммерійцям. Як зачули кіммерійці, що підходять скіфи, зібрали велике військо й стали радитися. Їх думки розійшлися надвоє, обидві групи вперто обстоювали свою. Кращою була рада царів, але народ гадав за ліпше покинути край і не наражатися на небезпеку; царська думка була така, що треба боротися з прийшлими. Ніхто не хотів поступатися — ані царі народів, ані народ царям; ті хотіли кинути край, оддати без боротьби прийшлим, царі ж думали полягти в своєму краю й не втікати з народом. Вони пам'ятали, скільки добра зазнали (тут), а якого лиха доведеться зазнати в утечі. Такі думки поділили їх на два табори, — а було їх (ув обох) по однаковій кількості, — боролися між собою й полягли. Кіммерійський народ поховав їх коло ріки Тіраса; ще й тепер можна бачити ту могилу. Поховавши їх, вирушив народ з краю, а скіфи прийшли й зайняли порожні землі.

17. Від пристані борисфенітів — вона є середньою з-поміж надморських пристаней Скіфії — нині найближче живуть калліпіді; вони вже погречені скіфи; за ними інше плем'я, що називається алізони. Вони, калліпіді й інші далі тримаються скіфських звичаїв, але сіють і їдять збіжжя, цибулю, часник, сочевицю і просо. Вище алізонів скіфи-орачі, що сіють збіжжя не собі на поживу, а на продаж. Ще вище неври, а поза неврами на північ, скільки знаємо, безлюдна пустеля. Оце народи, що живуть за Гіпанісом² на захід від Борисфена.

18. А як перейти Борисфен, то зразу ж перша від моря лежить Лісиста (країна), а від неї вгору живуть скіфи-землероби. Ті греки, що живуть над рікою Гіпанісом, називають їх борисфенітами, а самі себе ольвіополісом. Ті скіфи-землероби займають землі на схід на три дні дороги; досягають ріки, що зветься Пантікап³; а на північ треба пливати Борисфеном (вздовж їхнього боку) одинадцять днів. Ще далі на північ тягнеться велика пустеля, а за нею живуть андрофаги⁴, народ своєрідний, не скіфський. Далі за ними вже справжня пустеля і, наскільки відаємо, немає ніякого народу.

53. Четверта ріка — Борисфен, що після Істру є найбільшою; на нашу думку, він найбільш плодотворний не лише між скіфськими ріками. Він має найкращі й найпридатніші для худоби пасовиська, він же має щонайбільше доброї риби. Вода з нього найприємніша для пиття; він пливе чистий між іншими мутними. Над його берегами найкращі посіви; в місцях, де не сіяно, родить висока трава. У його гирлі нагромаджується сама по собі

величезна кількість солі.

У ньому водяться великі риби без костей до сушення, що зветься антакеї⁵, й багато іншого, гідного подиву. Аж до країни Геррос, що до неї сорок днів плавби, відома його течія, знаємо, що тече з півночі; а через які краї пливе у вищій течії—ніхто не скаже; мабуть, пливе через пустелю аж до країни скіфів-хліборобів, бо ці скіфи живуть над ним на просторі десятих днів плавби. Лише цієї ріки, та ще Нілу не можу вказати джерел, але гадаю, що й ніхто з греків (не зуміє цього).

Борисфен тече аж поблизу моря і там разом з Гіпанісом вливається в один і той самий лиман. Шмат же краю між обома ріками називається гора Гіпполая і на ньому стоїть святилище Деметри; за святилищем над Гіпанісом живуть борисфеніти⁶.

1 Масагети — іранське плем'я. Кіммерійці — передскіфське населення південної України. Про них докладніше оповідає Геродот далі.

² Гіпаніс—Буг, ріка, то впадає в Чорне море; Борисфен—Дніпро.

³ Пантікап—ріка в Скіфії.

⁴ Андрофаги — грецькою “людоїди”, ближче не знаний народ.

⁵ Рід осетрів.

71. Похорони царів відбуваються у краю Геррос, до котрого Борисфен ще судноплавний. Коли у скіфів умирає цар, вони там викопують велику чотирикутну яму, а як вона вже готова, беруть трупа. Тіло мерця покривають воском, живіт розпорюють і вичищають, наповнюють товченим шафраном, кадилом, прочитаном і анісовим насінням, а потім знову зшивають. (Мерця) кладуть на віз і везуть до іншого народу (племені). Ті, що до них привезено мерця, роблять так, як царські скіфи. Відрізують шматок свого вуха, стрижуть волосся, роблять кругом надрізи на руці, дряпають чоло і ніс, проколюють ліву руку стрілою. Звідти (знову) беруть тіло царя на віз і везуть далі, до іншого народу, який під їх пануванням. З ними разом ідуть ті, до яких прийшли найперше. Коли вже об'їдуть із мерцем усі краї, спиняються в Герросі, що є останнім із підвладних їм народів і місцем поховання. Після того, як покладуть мерця в яму на підстилку, застромлюють у землю з обох боків тіла списи, прив'язують до їх вершків поперечні жердини і накривають їх очеретом. Обіч нього (мерця) кладуть до ями одну задушину наложницю, виночерпія, кухаря, конюха, слугу, окличника¹, коней і первенців всяких інших домашніх тварин, а також золоті чаші; срібла ж і міді не мають у вжитку. Коли це зроблять, засипають напередони високу могилу, щоб була якнайбільша.

101. Скіфія має вигляд чотирикутника, що в двох місцях прилягає до моря; той бік, що над морем, такий самий завдовжки, як і той, що простягається у глибину краю. Бо від Істра до Борисфена до озера Меотиди ще десять; туди ж, у глибину краю, від моря до меланхленів, що мешкають трохи вище від скіфів, двадцять днів дороги; день дороги я приймаю за двісті стадій. Так, отже, скісний бік Скіфії складає сорок тисяч стадій, а простий, у глибину краю, знову стільки ж стадій. Такий завбільшки той край².

¹ Окличний розносив накази й оголошував їх.

²Очевидно, уявлення Скіфії як чотирикутника неправильним, вона насправді не була чотирикутною.

105. Неври мають скіфські звичаї. За одне покоління перед походом Дарія мусили вони покинути край через змії. Саме земля вивела із себе багато змії; вони ще й напали з півночі, з пустелі, так що неври мусили покинути свій край і перейти до країни будинів. Виглядає так, що ті люди чарівники. Скіфи й греки, що живуть у Скіфії, кажуть, що кожен невр раз на рік стає вовком на кілька днів, а по тому знову прибирає давню подобу. Мене в тому не переконали, але вони й далі говорять уперто своє й присягаються, що це (таки) правда.

Геродот. История в девяти книгах.—

Л.: Наука, 1972; **Геродот із Галікарнасу.**
Скіфія.—К.: Довіра, 1992.—
С. 33, 35—36, 47, 51, 61—62.

ІОРДАН

ПРО ПОХОДЖЕННЯ І ДІЯННЯ ГЕТІВ

(уривок)

Ввиду того что, следуя сказанному старшими писателями, я, насколько сумел, развил (те события), когда оба племени, остроготы и везеготы, составляли еще одно целое, а также с достоверностью проследил (историю) везеготов, уже отделившихся от остроготов, придется нам вновь вернуться к древним их скифским поселениям и представить так же последовательно генеалогию и деяния остроготов. Про них известно, что по смерти короля их Германариха² они, отделенные от везеготов и подчиненные власти гуннов, остались в той же стране³, причем Амал Винитарий удержал все знаки своего господствования. Подражая доблести деда своего Вультульфа, он, хотя и был ниже Германариха по счастью и удачам, с горечью переносил подчинение гуннам. Понемногу освобождаясь из-под их власти и пробуя проявить свою силу, он двинул войско в пределы антов и, когда вступил туда, в первом сражении был побежден, но в дальнейшем стал действовать решительнее и распял короля их Божа с сыновьями его и с семьюдесятью старейшинами для устрашения, чтобы трупы распятых удвоили страх покоренных. Но с такой свободой повелевал он едва в течение одного года: (этого положения) не потерпел Баламбер, король гуннов; он призвал к себе Геземунда, сына великого Гуннимунда, который помня о своей клятве и верности, подчинился гуннам со значительной частью готов, и возобновив с ним союз, повел войско на Винитария. Долго они бились; в первом и во втором сражениях победил Винитарий. Едва ли кто в силах припомнить побоище, подобное тому, которое устроил Винитарий в войске гуннов! Но в третьем сражении, когда оба (противника) приблизились один к другому, Баламбер подкравшись к реке Эрак⁴, пустил стрелу и, ранив Винитария в голову, убил его; затем он взял себе в жены племянницу его Вадамерку и с тех пор властвовал в мире над всем покоренным племенем готов, но, однако, так, что готским племенем всегда управлял его собственный церек, хотя и (соответственно) решению гуннов.

² Германаріх помер приблизно в 376 р. н. е.

³ Поблизу берегів Чорного моря і Нижнього Дніпра.

⁴ Эрак — можливо, Дніпро.

Иордан. О происхождении и деяниях гетов.—
М.: Изд-во восточной литературы, 1960.—С. 115.

Прокопій КЕСАРІЙСЬКИЙ

ВІЙНА З ГОТАМИ (уривок)

“...Народами Склавинами і Антами не править один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада. І для того всі справи, чи щасливі чи лихі, йдуть до громади. Та можна сказати — і в усіх інших справах однаково ведеться в обох цих варварських народів і встановилося давно. Єдиного бога, що насилає блискавку—визнають єдиним владикою всіх і жертвують йому кров і всяку худобу. Не знають долі (фатуму) і зовсім не признають, щоб мала якусь силу над людьми, але як хто має перед собою смерть видиму, чи в хворобі, чи на війні, обіцяють вони за життя своє, якщо не згинуть, жертву богу, і врятувавшись жертвують, що обіцяли, і думають, що тією жертвою спасли собі життя. Шанують вони річки, німф і деякі інші божества, жертвують їм всім і з тих жертв ворожать собі. Живуть вони в лихих хатках, селячись далеко один від одного і переміняючи часто кожний своє житло. Виступаючи в битву, ідуть здебільшого на ворогів піші, маючи в руках невеликі щити і піки, а нагрудників не одягають. Деякі не мають ані сорочки, ані плаща, але тільки в коротких штанах стають битися з ворогами. У обох народів мова одна, проста і варварська. Виглядом вони також не різняться поміж собою; всі вони високі і надзвичайно міцні; тілом і волоссям не дуже білі і не русяві, і не впадають зовсім в чорне, а рудоваті всі. Життя проводять сурове і нецивілізоване, як і Масагети, і дуже брудні, як і ті. Але вони зовсім не злі і не підступні і в простоті заховують гуннські звичаї. І ймя у Склавинів та Антів колись було одно: за давніх часів і цих і тих звали Спорами, для того, думаю, що заселяють край розкиданими і відокремленими оселями. Для того й займають великий край—бо більшу частину того берега Істра замешкують вони”.

Січинський В. Чужинці про Україну.—
К.: Довіра, 1992.—С. 23—24.

Константин ПОРФИРОДНИЙ УПРАВЛІННЯ ІМПЕРІЄЮ

(уривок)

“Човни що приходять до Царгороду з далекої Руси, себто з Немогарди, де сидів Свендостлав (Святослав), син Інгоря (Ігоря), князя Руси, з замка Милински, й із Телючи (Любеч), і Цернигоги (Чернігів) і з Висегроди (Вишгород). Всі ото вони ідуть вниз рікою Дніпром і звертаються до замку Кіоава (Київ), званого Самватас. А їх підвладні Славяни, звані Кривитеїни (Кривичі) та Ленцаніни (Лугани—від міста Луцька) й інші Славяни під час зими вирубують в горах дерево на човни, і обробивши, як прийде час, як розстане лід, спускають їх в близькі озера. І як спустять в ріку Дніпро, йдуть тією рікою і приходять в

Кіову; витягнувши, виставляють човни й спродують Руси. А Русь купує самі кадуби і розламавши давні однодеревні (човни), беруть з них весла, уключини (до весел) і інший припас і споряжають (нові)”.

Багрянородный К. Об управлении империей.—
М.: Наука, 1990. Січинський В.
Чужинці про Україну.— С. 24-25.

“ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ”

“...По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми,— (од того), де сіли, на котрому місці. Ті, що прийшовши, сіли по річці на ймення Морава, і прозвалися моравами, а другі чехами назвалися. А се—ті самі слов'яни: білі хорвати, серби і хорутани. Коли ж волохи найшли на слов'ян на дунайських, і осіли між них, і чинили їм насильство, то слов'яни ті, прийшовши, сіли на Віслі і прозвалися ляхами. А від тих ляхів (пішли одні, що) прозвалися полянами, другі ляхи (прозвалися) лютичами, інші—мазовшанами, ще інші—поморянами.

Так само й ті ж слов'яни, прийшовши, сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші—деревлянами, бо осіли в лісах; а другі сіли межі Прип'яттю і Двіною і назвалися дреговичами; а інші сіли на Двіні і назвалися полочанами—од річки, яка впадає в Двіну і має назву Полота; од сеї (річки) вони прозвалися полочанами. Слов'яни ж, (що) сіли довкола озера Ільменя, прозвалися своїм іменем — (словенами); і зробили вони город, і назвали його Новгородом. А другі ж сіли на Десні, і по Сейму, і по Сулі і назвалися сіверянами.

І так розійшовся слов'янський народ, а від його (імені) й дістали (свою) назву слов'янські письмена.

Коли ж поляни жили особно по горах сих (київських), то була тут путь із Варягів у Греки, а із Греків (у Варяги): по Дніпру, а у верхів'ї Дніпра — волок до (ріки) Ловоті, а по Ловоті (можна) увійти в Ільмень, озеро велике. Із цього ж озера витікає Волхов і впадає в озеро Нево, а устя того озера входить у море Варязьке. І по тому морю (можна) дійти до самого Риму, а од Риму прийти по тому ж морю до Цесарограда, а від Цесарограда прийти в Понтморе, у яке впадає Дніпро-ріка. Дніпро ж витікає з Оковського лісу і плине на південь, а Двіна із того самого лісу вибігає і йде на північ, і входить у море Варязьке. Із того ж лісу витікає Волга на схід і вливається сімдесятьма гирлами в море Хвалійське. Тому-то із Русі можна йти по Волзі в Болгари і в Хваліси, і на схід дійти в уділ Симів, а по Двіні — у Варяги, а з Варягів—ідо Риму, од Риму ж—і до племені Хамового. А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море це зовуть Руським”.

“...Поляни, що жили особно, як ото ми сказали, були з роду слов'янського і назвалися полянами, а деревляни теж (пішли) від слов'ян і назвалися деревлянами. Радимичі ж і вятичі (походять) од ляхів. Бо було в ляхів два брати — (один) Радим, а другий Вятко. І, прийшовши, сіли вони: Радим на (ріці) Сожу, (од якого) й прозвалися радимичі, а Вятко сів своїм родом по Оці; од нього прозвалися вятичі. І жили в мирі поляни, і деревляни, і сіверяни, і радимичі, і вятичі, і хорвати. Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни, а уличі (й) тиверці сиділи по (другому) Бугу і по Дніпру; сиділи вони також поблизу Дунаю. І було множество їх, бо сиділи вони по Бугові й по Дніпру аж до моря, і єсть городи їх і до

сьогодні. Через те називали їх греки “Велика Скіфія”.

(Усі племена) мали ж свої обичаї, і закони предків своїх, і заповіти, кожне — свій норів. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили (її) ввечері; а на завтра приносили (для її родини те), що за неї дадуть. А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, (і) їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я (було) в них перед батьками і перед невістками. І весіль не бувало в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі,—з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони. А коли хто вмирав — чинили вони тризну над ним, а потім розводили великий вогонь і, поклавши на вогонь мерця, спалювали (його). А після цього, зібравши кості, вкладали (їх) у невеликий посуд і ставили на придорожньому стовпі, як (це) роблять вятичі й нині. Сей же обичай держали і кривичі, й інші погани, не відаючи закону божого, бо творили вони самі собі закон”.

“...По сих же літах, по смерті братів сих (Кия, Щека і Хорива), утискувалися (поляни) деревлянами та іншими навколишніми (племенами). І знайшли їх хозари, коли вони сиділи в лісах на горах, і сказали хозари: “Платіте нам данину”. Поляни тоді, порадившись, дали (їм) од диму по мечу. І понесли (це) хозари князеві своєму і старійшинам своїм, і сказали їм: “Ось, знайшли ми данину нову”. А ті запитали їх: “Звідки?”. І вони сказали їм:

“В лісі на горах, над рікою Дніпровською”. А ті запитали: “Що вони дали?” І вони показали меч, і мовили старці хозарські: “Недобра (се) данина, княже. Ми здобули (її) однобічним оружжям, себто шаблями, а сих оружжя обоюдогостре, себто мечі. Сі будуть брати данину і з нас, і з інших земель”. І все це збулося, (бо) говорили вони не з своєї волі, а за божим повелінням”.

Літопис руський.—К.: Дніпро,
1989— С. 2—3; 4—6; 7—11.

Тема 2.

КИЇВСЬКА РУСЬ І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

Київська Русь IX—XIII ст.—одна з найбільших і наймогутніших країн середньовічної Європи. Територіальні межі її сягали від Балтики і Льодовитого океану до Чорного (“Руського”) моря і від Волги до Карпат. Знаходячись у центрі торгових шляхів, Київська Русь була контактною зоною між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією і Скандінавією.

Утворення Київської Русі мало велике історичне значення як для слов'янських, так і неслов'янських народів, її досягнення в галузі економічного, соціального і культурного розвитку ставали надбанням естів, латишів, литви, весі, мері, муроми, мордви, тюркських народів, які частково етнічно і політичне консолідувались у складі Давньоруської держави.

Київська Русь відіграла важливу роль у міжнародних відносинах, займаючи своє місце в системі тогочасного світу й активно впливаючи на хід розвитку світової історії. З київськими великими князями підтримували політичні, економічні, культурні та родинні зв'язки правителі Візантії, Франції, Німеччини, Швеції, Данії, Польщі. Не випадково на монетах Володимира Святославича великий київський князь зображений як візантійський імператор.

Київська Русь започаткувала новий — феодальний період в історії народів Східної Європи. Феодальні відносини у Давньоруській державі розвивалися швидко. Це позначилось на непомірному зростанні землеволодіння князів, бояр, попів за рахунок захоплення общинних і селянських земель та посиленні соціального гніту. Внаслідок зростання феодальних відносин у Київській Русі відбувалася соціальна і майнова поляризація різних верств населення. Сільським і міським низам протистояли феодальні верхи, що загострювало класові суперечності, які виливались у народні повстання.

Крім того, поглиблення феодальних відносин неминуче викликало боротьбу між князівськими і боярськими родами, між феодалами різних земель. Роздмухувалась міжусобна боротьба, яка дуже підривала могутність Київської Русі і неминуче вела до її занепаду. Згубною міжусобною боротьбою скористовувались кочові племена, які нападали на Київську Русь і спустошували її. Вступивши в епоху феодальної роздробленості, яка характеризувалась дальшим розвитком продуктивних сил і феодальних суспільних відносин, економічним і політичним зміцненням окремих земель-князівств, які мали свої політичні центри, Київська Русь проіснувала до 40-х років XIII ст. і впала під ударами монголо-татарських завойовників. Розпалася вона на 12 окремих князівств, серед яких виділялись три: Галицьке-Волинське (нинішня Україна), Ростово-Суздальське (сучасна Росія) і Полоцьке-Волинське (сучасна Беларусь). Кордони Галицько-Волинського князівства сягали до Чорного моря і Дунаю, займаючи землі нинішньої Молдови і Північної Буковини. На заході кордон пролягав по головному хребту Карпат, а на сході сягав Дніпра. Після занепаду Київської Русі Галицько-Волинська держава, об'єднуючи етнографічні українські землі, стала головним політичним центром на півдні й заході Русі.

Київська Русь за час свого існування досягла високого рівня розвитку культури, яка займає чільне місце у світовій духовній спадщині.

РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН І ЗАСНУВАННЯ КИЄВА

(друга половина V (?) — перша третина VI ст. (?))

Коли ж поляни жили особно і володіли родами своїми,— бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм,— то було (між них) три брати: одному ім'я Кий, а другому—Щек, а третьому—Хорив, і сестра їх—Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею.

Зробили вони городок (і) на честь брата Їх найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони (тут) звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами. Од них ото є поляни в Києві й до сьогодні.

Інші ж, не знаючи, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому (й) казали: “На перевіз на Київ”. Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Цесарограда. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря. Не знаємо, (щоправда, до якого), а тільки про те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од (того) цесаря,— котрого я не знаю, (як не знаю) і при котрім він цесарі приходив (туди).

А коли він вертався назад, (то) прийшов до Дунаю і вподобав місце, і поставив городок невеликий, і хотів (тут) сісти з родом своїм. Та не дали йому ті, що жили поблизу. Так що й донині називають дунайці городище те — Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ. Тут він і скончав живоття своє. І два брати його, Щек і Хорив, і сестра їх Либідь тут скончалися.

А по сих братах почав рід їхній держати княжіння в полян. А в деревлян (було княжіння) своє, а дреговичі (мали) своє, а словени — своє в Новгороді, а другі (сиділи) на (ріці) Полоті, котрі й (називаються) полочанами. Од сих же (полочан на схід (?) є) і кривичі, що сидять у верхів'ї Волги, і в верхів'ї Двіни, і в верхів'ї Дніпра; їхній же й город є—Смоленськ, бо туди сидять кривичі. Також сіверяни (сидять на схід (?)) од них. На Білім озері сидить весь, а на Ростові-озері — меря, а на Клещині-озері сидить теж меря. А по Оці-ріці, де впадає вона у Волгу, (сидить) окремиий народ — мурома. І черемиси окремиий народ, і мордва окремиий народ. Бо се тільки слов'янський народ на Русі: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани,— бо сидять вони по (ріці) Бугу,— а потім же волиняни. А се — інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимігола, корсь, нарова, діб. Ці мають свою мову, (походять) від коліна Яфетового, бо живуть у північних краях.

Літопис руський.—С . 4—7.

КНЯЖІННЯ АСКОЛЬДА І ДІРА В КИЄВІ ТА РЮРИКА В НОВГОРОДІ

І було в нього два мужі, Аскольд і Дір, не його племені, а бояри. І відпросилися вони (в Рюрика піти) до Цесарограда з родом своїм, і рушили обидва по Дніпру. Ідучи мимо, узріли вони на горі городок і запитали, кажучи: “Чий се город?” А вони, (тамтешні жителі), сказали: “Було троє братів, Кий, Щек (і) Хорив, які зробили город сей і загинули. А ми сидимо в городі їхньому і платимо данину хозарам”. Аскольд, отож, і Дір zostались удвох у городі цьому, і зібрали багато варягів, і почали володіти Полянською землею. А Рюрик княжив у Новгороді.

Літопис руський.—С. 12; Історія України в документах і матеріалах.—К., 1947.—Т. 1.—С. 33—34.

ВИСТУП ПРОТИ РЮРИКА В НОВГОРОДІ

(864 р.)

В лето 6372. Убиен бысть от Болгар Осколдов сын. Того же лета оскорбишася Новгородця, глаголюще: “якто быти нам рабом, и много зла всячески пострадати от Рюрика и от рода его”. Того же лета уби Рюрик Вадима храбраго, и иных многих избви Новгородцев съветников его.

Історія України в документах і
матеріалах.—Т. 1.—С. 36.

ПОХІД ОЛЕГА НА КИЇВ

(882 р.)

У рік 6390 (882). Вирушив Олег (у похід), узявши багато своїх воїв — варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів. І прийшов він до Смоленська з кривичами, і взяв город Смоленськ, і посадив у ньому мужа свого. Звідти рушив він униз (по Дніпру) і, прийшовши, узяв (город) Любеч і посадив мужа свого.

І прибули (Олег та Ігор) до гір київських, і довідався Олег, що (тут) Аскольд і Дір удвох княжать. І сховав він воїв у човнах, а інших позаду зоставив, і сам прийшов (на берег Дніпра), несучи Ігоря малого. А підступивши під Угорське (і) сховавши воїв своїх, він послав (посла) до Аскольда й Діра сказати, що, мовляв: “Ми — купці єсмо, ідемо в Греки од Олега і од Ігоря-княжича. Прийдіть-но оба до рідні своєї, до нас”.

Аскольд же й Дір прийділи. І вискочили всі інші (вої) з човнів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: “Ви оба не є ні князі, ні роду княжого. А я єсмь роду княжого.— І (тут) винесли Ігоря.— А се — син Рюриків”.

І вбили вони Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і погребли (Аскольда) на горі, яка нині зветься Угорське і де ото нині Ольмин двір. На тій могилі поставив (боярин) Ольма церкву святого Миколи (Мирлікійського). А Дірова могила—за святою Ориною.

І сів Олег, князюючи, в Києві, і мовив Олег: “Хай буде се мати городам руським”. І були в нього словени, і варяги, й інші, Що прозвалися руссю.

Сей же Олег почав городи ставити і встановив данину словенам, і кривичам, і мерям. І встановив він варягам данину давати від Новгорода,—триста гривень на рік заради миру,—що до смерті Ярославової давали (новгородці) варягам.

Літопис руський.—С. 13;

Історія України в документах і
матеріалах.—Т. 1.—С. 35—36.

КНЯЖІННЯ ОЛЕГА В КИЄВІ І ПРИЄДНАННЯ ДРЕВЛЯН, СІВЕРЯН, УЛИЧІВ, РАДИМИЧІВ Й ТИВЕРЦІВ

ДО КИЇВСЬКОЇ РУСИ

У рік 6391 (883). Почав Олег воювати проти древлян і, примучивши їх, став із них данину брати по чорній куниці.

У рік 6392 (884). Пішов Олег на сіверян, і побідив сіверян, і наклав на них данину легку. І не велів він їм хозарам данину давати, сказавши: “Я їм противник, і вам нічого давати”.

У рік 6393 (885). Послав Олег (послів) до радимичів, питаючи: “Кому ви данину даєте?”. Вони ж сказали: “Хозарам”. І мовив їм Олег: “Не давайте хозарам, а мені давайте”. І дали вони Олегові по шелягу, як ото й хозарам давали. І володів Олег древлянами, полянами, сіверянами, радимичами, а з уличами, тиверцями мав рать.

Літопис руський.—С. 13—14.

ДОГОВІР ОЛЕГА З ГРЕКАМИ

У рік 6420 (912). Послав Олег мужів своїх налагодити мир і укласти договір межі Греками і Руссю. І послав він, мовлячи:

“Згідно з другою угодою, що відбулася при тих же цесарях, Льві й Олександрові, ми, (мужі) від народу руського — Карл, Ингельд, Фарлоф, Вермуд, Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Руар, Актеву, Труан, Лідул, Фост, Стемид, — послані від Олега, великого князя руського, і всіх, що є під рукою його, світлих бояр, до вас, Льва, і Олександра, і Костянтина, великих за волею божою самодержців, цесарів грецьких, для збереження і на засвідчення дружби, яка од багатьох літ була межі християнами і руссю, за бажанням наших князів і за (їхнім) велінням, і від усіх, що є під рукою його, (Олега), суцїх русів. Наша світлість, більше від інших за волею божою хочачи зберегти і засвідчити таку дружбу, яка бувала межі християнами і руссю, багато разів насправді прагнули не лише просто на словах, а на письмі і з клятвою твердою, клявшись оружжям своїм, дружбу таку засвідчити і утвердити по вірі і по закону нашому.

Літопис руський.—С. 20; Історія України

в документах і матеріалах.—

Т. 1— С. 37—39.

ПОВСТАННЯ ДРЕВЛЯН І ВБИВСТВО КНЯЗЯ ІГОРЯ

У рік 6453 (945). Сказала дружина Ігореві: “Отроки Свенельдові вирядилися оружжям і одежею, а ми — голі. Піді-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми”.

І послухав Ігор, пішов у Древляни по данину. І добув він (собі ще) до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город (Київ).

Та коли він повертався назад, він роздумав (і) сказав дружині своїй: “Ідите ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще”. І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна.

Коли ж почули древляни, що він знов іде, порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: “Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить”.

І послали вони до нього (мужів своїх), кажучи: “Чого ти йдеш знову? Ти забрав єси всю данину”. І не послухав їх Ігор, і древляни, вийшовши назустріч з міста Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його; бо їх було мало. І похований був Ігор, і єсть могила коло Іскоростеня-міста в Деревлянах і до сьогодні.

Літопис руський.— С. 30.

ПОХІД СВЯТОСЛАВА НА ГРЕКІВ

У рік 6479 (971). Прийшов Святослав до Переяславця, і заперлися болгари в місті. І вийшли болгари на січу проти Святослава, і була січа велика, і одолівали болгари. І сказав Святослав воєм своїм: “Уже нам тут полягти. Ударимо мужньо, браття і Дружино!”. А під вечір одолів Святослав (болгар) і взяв місто списом, кажучи: “Се місто мій!”.

І послав він до Греків (послів), мовлячи: “Хочу на вас іти і взяти місто ваше, як і сей”. І сказали греки: “Ми не в силі супроти вас стати. Так що візьми з нас данину (собі) і на дружину свою.

Але скажіть нам, скільки вас, щоб дали ми по числу воїв”. А Це говорили греки, обманюючи русів: греки бо є хитромудрі й до сьогодні. І сказав їм Святослав: “Єсть нас двадцять тисяч”,— і Додав він десять тисяч, бо було русів десять тисяч тільки. І спорядили греки сто тисяч на Святослава, і не дали данини.

І рушив Святослав на греків, і вийшли вони супроти русів. І коли побачили (це) руси, то убоялися вельми (множества воїв). І мовив Святослав: “Уже нам нікуди дітись, а волею і неволею (Доведеться) стати назустріч. Тож не осоромимо землю Руську, ляжемо кистями тут, бо ж мертвий сорому не зазнає. Якщо ж побіжимо ми,—то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже,— тоді (самі) подумайте про себе”. І сказали вої: “Де голова твоя ляже, там і наші голови ми зложимо”.

І приготувалися до бою руси і греки назустріч (них). І зіткнулися обидва війська, і обступили греки русів, і була січа велика, і одолів Святослав, а греки побігли. І пішов Святослав, воюючи, до міста (Цесарограда), і інші міста розбиваючи, які стоять пустими і до сьогоднішнього дня.

І зівзав цесар (грецький Іоанн) у палату бояр своїх, і сказав їм: “Що вдіємо? Адже не можемо ми стати супроти нього”. І сказали йому бояри: “Пошли йому дари. Спитуємо його, чи падкий він є до золота чи паволок?”. І послали вони до нього золота, і паволоки і мужа мудрого, і сказали йому: “Стеж за поглядом його, лицем його, і думками його”.

Він же, (муж цесарів), узявши дари, прийшов до Святослава. І коли прийшли греки з дарунком, він сказав: “Введіть їх сюди”. І прийшли вони, і поклонилися йому, і поклали перед ним золота й паволоки. І сказав Святослав, убік дивлячись: “Сховайте”. І отроки Святославові, узявши, (все) сховали, а послали цесареві повернутися до цесаря.

І зівзав цесар бояр, і сказали тоді послані: “Коли прийшли ми до нього, піднесли дари, він і не глянув на них, а повелів сховати”. І мовив один (боярин): “Спитуй його ще один раз. Пошли йому оружжя”. Вони ж послухали того і послали йому меч та інше оружжя.

І принесли йому меч, і він, узявши, став любитися (ним), і хвалити, і дякувати цесареві.

І прийшли (послані) назад до цесаря, і повідали все, що було. І сказали бояри: “Лютим буде (сей муж), бо майном нехтує, а оружжя бере. Згоджуйся на данину”. І послав цесар (послів до Святослава), кажучи так: “Не ходи до города, а візьми данину, навіть яку ти хочеш”,— бо він за малим не дійшов до Цесарограда.

І дали вони йому данину, а він узяв і за вбитих, кажучи: “Рід його візьме”. Узяв він також і дари многі і вернувся в Переяславець зі славою великою.

Літопис руський.—С. 41.

ПОЧАТОК КНЯЖІННЯ ВОЛОДИМИРА У КИЄВІ

У рік 6488 (980). І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного,— а голова його (була) срібна, а вус — золотий,— і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили їм (люди) жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували (їх цим) бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернилася жертвами їхніми земля Руськая і пагорб той. Але преблагий бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква святого Василя (Великого), як ото ми потім скажемо. Та ми до попереднього повернемось.

Літопис руський.— С. 47.

ПОХОДИ КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА

У рік 6488 (980). Прийшов Володимир з варягами до Новгороду і сказав посадникам Ярополковим: “Ідіте до брата мого і скажіте йому: “Володимир іде на тебе, готуйся насупроти, битися”.

І сів він у Новгороді, і послав (отроків) до Рогволода, князя полоцького, мовлячи: “Хочу взяти дочку твою за жону”. Він тоді запитав дочку свою: “Чи хочеш ти за Володимира?” А вона сказала: “Не хочу я роззувати Володимира, а Ярополка хочу”. Рогволод же прийшов був із-за мор'я і мав волость свою в Полоцьку. А Тур (сів) у Торкові; од нього ж і туровці прозвалися.

І прийшли отроки Володимирові, і повідали його всю річ Рогніді, дочки Рогволода, князя полоцького. Володимир тоді зібрав воїв багато—варягів, і словен, і чуді, і кривичів—і пішов на Рогволода. У сей же час хотіли вести Рогнідь за Ярополка. І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогнідь узяв за жону і пішов на Ярополка.

У рік 6489 (981). Пішов Володимир до Ляхів і зайняв городи їх — Перемишль, Червен та

інші города, які є й до сьогодні під Руссю.

Свого ж року і вятичів він перемиг, і наклав на них данину од плуга, як і отець його брав.

У рік 6491 (983). Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх.

Літопис руський.— С. 45, 49.

ВИЗНАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ВІРИ КИЇВСЬКИМ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ І ЙОГО СХРЕЩЕННЯ

У рік 6496 (988). І тоді єпископ корсунський з попами цесарициними, огласивши його, охрестили Володимира. І коли возложив (єпископ) руку на нього—він зразу прозрів. Як побачив Володимир це раптове зцілення, він прославив бога, сказавши:

“Тепер узнав я бога істинного”. А коли побачила це дружина його,— многі охрестилися.

Охрестився ж він у церкві святої Софії і єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на (високому) місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни; палата Володимирова стоїть окрай церкви і до сьогодні, а цесарицина палата — за олтарем.

По схрещенні ж привів він цесарицю на обручення. А сього не відаючи, (деякі) не правильно говорять, ніби він охрестився в Києві, інші ж — кажучи, (що) у Василеві, а другі, говорячи, (ще) інакше кажуть.

Коли ж охрестили Володимира у Корсуні, (то) передали йому віру християнську, кажучи так: “Хай не спокусять тебе деякі з єретиків. А ти віруй, так говорячи: “Вірую во єдиного бога отця вседержителя, творця неба і землі”,— і до кінця цей символ віри. І ще: “Вірую во єдиного бога отця нерожденного, і в єдиного сина рожденного, і в єдиний святий дух, що з'являється: три сутності довершені, мисленні, що розділяються по числу і власній сутності, а нероздільні в божестві, і з'єднуються вони нероздільно. Отець бо, бог отець,— він завжди перебуває в отцівстві, він нерожденний, безначальний, начало (і) причина всьому одним (не) рожденням він старший од сина і духа; од нього ж рождається син; раніше ж від усіх віків з'являється дух святий і поза часом і без тіла; вкупі син, вкупі дух святий єсть. Син подібносущий (єсть) до безначального отця, рожденням тільки одрізняючись від отця і духа. Дух єсть пресвятий, отцю і сину побідносущий і вічносущий. Отцю бо — отцівство, сину ж — синівство, святому духу — з'явлення. Ні отець бо в сина чи в духа (не) переходить, ні син в отця і духа, ні дух у сина або в отця; не змінні бо (їхні) сутності. Не трибоги, а один бог, тому що божество єдине в трьох ликах...”

Літопис руський.—С. 63—64.

ХРЕЩЕННЯ РУСИ (988 р.)

І коли (Володимир) прибув, повелів він поскидати кумирів — тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому (узвозу) на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити (його) палицями. І це

(діяли йому) не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей—хай одплату прийме від людей! “Велик ти єси, господи, дивні діла твої!”. Учора шанований людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволикши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир (до нього людей), сказавши: “Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, до поки пороги пройде. Тоді облиште його”. І вони вчинили звелене. Коли пустили (його) і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: “Якщо не з'явиться хто завтра на ріці — багатий, чи убогий, чи старець, чи раб,— то мені той противником буде”. І, це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили:

“Якби се недобре було, князь і бояри сього б не прийняли”. А назавтра вийшов Володимир з попами цесарициними й корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду і стояли — ті до шиї, а другі до грудей. Діти ж (не відходили) од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили (у воді), а попи, стоячи, молитви творили.

І було видіти радість велику на небі й на землі, що стільки душ спасається, а диявол тужив, говорячи: “Горе мені, бо проганяють мене звідси! Тут бо думав я житво мати, бо тут немає вчення апостольського, не знають (тут) люди бога. І радів я з служіння їх, тому що служили вони мені. І ось побіждає мене невіглас оцей, а не апостол і мученик, і вже не буду я царствувати у землях сих”.

Люди ж охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: “Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на новії люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, істинного бога, як ото узнали землі християнськії, і утврди в них віру правдиву і незмінную. (А) мені поможи, господи, проти врага-диявола, щоб надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його”.

І це сказавши, повелів він робити церкви і ставити (їх) на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василя (Великого) на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів (настановляти), і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши (мужів своїх), став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне.

Літопис руський.—С. 66;
Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 51.

МІСЦЕ І РОЛЬ ЖІНКИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

ТА В ЖИТТІ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА

Був же Володимир переможений похиттю до жінок, (і) було йому приведено шість жон: Рогнідь, що її посадив він на (річці) Либеді, де ото є нині сільце Передславине, і від неї

родив чотирьох синів: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода,— і двох Дочок: (Передславу та) Премиславу; від грекині (він родив) Святополка; від чехині (Аллогії) — Вишеслава, а від другої (чехині Малфріді) — Святослава (і) Станіслава; від болгарині — Бориса і Гліба. І наложниць (було) в нього триста у Вишгороді, триста в Білгороді, а двісті — на Берестовім, у сільці, яке й нині зовуть Берестовим.

І був він ненаситний на блуд, і, приводячи до себе замужніх жінок і дівчат, він розтлівав їх. Бо був він (такий) жонолюбець, як і Соломон, бо в Соломона було, кажуть, сімсот жон і наложниць триста, і мудрий він був, а кінець кінцем погіб. Сей же був невіглас, а кінець кінцем знайшов (вічне) спасіння.

“Велик бо Господь і велика сила його, і розумові його нема числа”. Бо злом є жіноча принада. Як ото сказав Соломон, покаявшись, про жінок: “Не слухай злої жони, бо мед капле з уст її, жони-любовдійки; часину тільки насолоджує вона гортань твою, а потім знайдеш (це) гіркішим від жовчі; ті, що туляться до неї (підуть із) смертю в пекло; по путі бо життя не ходить вона, блудна бо стезя її і нерозважна”. Се так сказав Соломон про перелюбниць.

А про добрих жінок він сказав: “Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя. Добувши вовну і льон, зробить вона потрібне руками своїми. Будучи мов корабель, вона чинить торг, здалеку збирає собі багатство; і встає вона ще вночі, і дає їжу в домі і діло рабіням. Побачивши ниву—купує її, плодами рук своїх вона засадить ниву. Перепоясавши міцно стегна свої, укріпить вона рамена свої на діло; і відчуває вона, що робити—добре, і не гасне світильник її всю ніч. Руки свої простирає вона на корисне, а лікті свої підставляє під веретено. Руки свої вона розтуляє убогим, а плід подасть жебракам. Не клопочеться про дім муж її, коли де-небудь він буде. Подвійну одіж зробить вона мужеві своєму, а собі черлене і багряне одіння. Примітивним буває у воротах муж її якщо коли сяде він на зібранні зі старійшинами і з жителями землі. Вона зробить покривала і віддасть (їх) на продаж. Уста ж свої одкриває вона розсудливо і до речі мовить язиком своїм. У силу і в красу вона убралась, Милості її піднесли, діти її збагатили і муж її похвалить її. Благословенною ж є жона розумна, бо хвалить вона страх господній. Дайте їм од плоду рук її, нехай хвалять у воротах мужа її”.

Літопис руський.—С. 48—49.

СМЕРТЬ І ПОХОРОНИ КИЇВСЬКОГО

КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

П'ятниця 15.УІІ.1015. Помер же Володимир, князь великий, на (селі) Берестові, і потаїли (смерть) його, бо Святополк був у Києві. І вночі ж, розібравши межі покоями поміст (і) в ковер загорнувши, верьовками опустили його на землю. І, поклавши його на сани, одвезли його, і поставили його, у святій Богородиці в церкві, що її він сам був спорудив. Коли ж довідалися про це гіюди, то зійшлися без числа. І оплакували його бояри яко заступника землі їхньої, (а) вбогії—яко заступника і кормителя. І положили його в гробі мармуровім, опрятавши тіло його, блаженного князя, з плачем великим.

Він є новим Костянтином великого Риму, що охрестився сам і (охрестив) люди свої,—і сей так учинив, подібно йому.

ПОХІД ЯРОСЛАВА НА СВЯТОПОЛКА Й ПОЧАТОК ЙОГО КНЯЗІВАННЯ В КИЄВІ

У рік 6524 (1016). Прийшов Ярослав на Святополка, і стали вони насупроти обаполи Дніпра. І не одважувалися ні сі на тих рушити, ні ті на сих, і стояли вони три місяці одні проти одних.

І став воевода Святополків Вовчий Хвіст глузувати з новгородців, їздячи коло берега (і) говорячи: “Чого прийшли ви із шкандибою оцім? А ви теслярі е! Ось ми заставимо вас хороми зводити наші!”. Це почувши новгородці сказали Ярославу: “Завтра переправимось на них. Якщо хто не піде з нами, то ми самі його порубаєм”.

А було уже в заморозь, і стояв Святополк межи двома озерами, і всю ніч (ту) спав, упившись з дружиною своєю. Ярослав же назавтра, приготувавши до бою дружину, перед світом переправився, і, висівши на берег, одіпхнули вони човни од берега. І пішли (війська) одні проти одних, а коли зійшлися до купи, то була січа люта, і не можна було із-за озера печенігами помагати (Святополкові). І притиснули Святополкових воїв до озера, і ступили вони на лід, і одломився лід із воями Святополковими, і багато втопилось у водах, і одолівати почав Ярослав. Побачивши ж (це), Святополк побіг. І одолів Ярослав. А Святополк утік у Ляхи.

Ярослав же сів у Києві на столі отчїм. Було ж тоді Ярославу літ тридцять і вісім.

Літопис руський.— С. 82.

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО В ПОШИРЕННІ ОСВІТИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

(перша половина XI ст.)

У рік 6545 (1037). Заложив Ярослав город—великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах; кам'яну, Благовіщення святої богородиці. Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив (церкву) Благовіщення на воротах, (щоб) давати завше радість городу сьому святим благовіщенням господнім і молитвою святої богородиці та архангела Гавриїла. Після цього (він звів) монастир святого Георгія (Побідоносця) і (монастир) святої Орини.

І при нім стала віра християнська плодитися в Русі і розширятися, і чорноризці стали множитися, і монастирі почали з'являтися. І любив Ярослав церковні устави, і попів любив він велико, а понад усе любив чорноризців. І до книг він мав нахил, читаючи (їх) часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на

слов'янську мову і письмо (святеє), і списали багато книг. І придбав він (книги), що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова. Бо як ото хто-небудь землю зоре, а другий засіє, а інші пожинають і їдять поживу вдосталь,—так і сей. Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаємо, учення приймаючи книжнеє.

Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є, бо й Соломон же хвалив її (і) говорив: “Я, премудрість, вселила пораду, і розум, і тямую, я призвала страх господній; у мене — порада, у мене — мудрість, у мене — сила; мною царі царствують і владарі узаконюють правду; мною вельможі возвеличуються і деспоти держать землю; я люблю тих, які люблять мене; ті, що шукають мене, знайдуть благодать”. Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь душі своїй. Бо коли хто часто читає книги, то бесідує він із богом або зі святими мужами. Читаючи бесіди пророків, євангельські повчання і апостольські, і життя святих отців, знайде душі він користь велику.

Ярослав же сей, як ото ми сказали, любив книги і, многі списавши, положив (іх) у церкві святої Софії, що її спорудив він сам.

Літопис руський.—С. 89—91;
Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.-С. 82.

СМЕРТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО І ЙОГО ЗАПОВІТ.

ПОДІЛ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У рік 6562 (1054). Преставився великий князь руський Ярослав. А коли ще він був живий, поставив він синів своїх, сказавши їм: “Осе я одходжу зі світу сього. А ви, сини мої, майте межі собою любов, бо ви есте брати від одного отця і одної матері. І якщо будете ви в любові межі собою, то й бог буде в вас і покорить він вам противників під вас, і будете ви мирно жити. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сварячись, то й самі погинете, і землю отців своїх і дідів погубите, що її надбали вони трудом великим. Тож слухайтесь брат брата, пробувайте мирно. Тепер же поручаю я,— замість себе,— стіл свій, Київ, найстаршому синові... Ізяславу. Слухайтесь його, як ото слухались ви мене, нехай він буде замість мене. А Святославу даю я Чернігів, а Всеволоду — Переяславль, а Ігорю — Володимир, а Вячеславу — Смоленськ.

І так розділив він городи, заповівши їм не переступати братнього уділу...

Сам же Ярослав був слабкий... Отож приспів Ярославу кінець життя, і оддав він душу свою богові місяця лютого у двадцятий (день), в суботу першої неділі посту...”

Літопис руський.— С. 98—99.

МІЖУСОБНА ВІЙНА КНЯЗІВ ІЗЯСЛАВА, СВЯТОСЛАВА

І ВСЕВОЛОДА ЯРОСЛАВИЧІВ ПРОТИ КНЯЗЯ ПОЛОЦЬКОГО ВСЕСЛАВА БРЯЧИСЛАВИЧА

(1067 р.)

В лето 6575. Заратися Всеслав, сын Брячиславль, Полоцкий, и зая Новгород; Ярославичи же трие, Изяслав, Святослав, Всеволод, совокупившие вои, идоша на Всеслава, зиме сущи велице.

И придоша ко Меньску, и Меньяне затворишася в граде; си же братья взяша Менеск, (и) исекоша муже, а жены и дети вдаша на щиты, и поидоша к Немизе, и Всеслав поиде противу. И совокупишася обои на Немизе, месяца марта в 3 день, и бяше снег велик, (и) поидоша противу себе; и бысть сече зла, и мнози падоша, и одолеша Изяслав, Святослав, Всеволод, Всеслав же бежа. Посемь же, месяца иуля в 10 день, Изяслав, Святослав (и) Всеволод, целовавше крест честный к Всеславу, рекше ему: “приди к нам, яко не створим ти зла”; он же надеявся целованью креста, перееха в лодьи через Днепр. Изяславу же в шатер предидущу, и тако яша Всеслава на Рши у Смолинська, преступившие крест. Изяслав же привед Всеслава Киеву, всади и в поруб с двема сынома.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 83—84.

НАПАДИ ПОЛОВЦІВ НА КИЇВ І ПЕРЕЯСЛАВЩИНУ.

ПОРАЗКА ПОЛОВЦІВ КНЯЗЯМИ: КИЇВСЬКИМ СВЯТОПОЛКОМ

І ПЕРЕЯСЛАВСЬКИМ ВОЛОДИМИРОМ МОНОМАХОМ

(1096 р.)

В се же время приде Боняк с Половци к Киеву, в неделю от вечера, и повоева около Киева, и пожже на Берестовемь двор княжь. В се же время воева Куря с Половци у Переяславля, и Устье пожже, месяца мая 24 день. Олег же выйде и-Стародуба, и приде Смолинську, и неприяша его Смоляне, и иде к Рязаню; Святополк же и Володимер, поидоста всвояси. Сего же месяца приде Тугоркан, тесть Святополчь, (к Переяславлю), месяца мая 30, и ста около града, а Переяславьци затворишася в граде Святополк же и Володимер поидоста на нь по сей стороне Днепра, и придоста к Зарубу, (и ту) перебродистася, и не очютиша их Половци, богу схраншю их, и исполчившася поидоста к граду; гражане же узревши, ради (быша, и) поидошла к нима, а Половци стоя у на оной стороне Трубежа, исполчившеся. Святополк же и Володимер вбредоста в Трубежь к Половцем, Володимер же хоте нарядити полк, они же не послушаша, но удариша в коне к противным; се видевши Половци и побегоша, а наши погнаша в след ратных, секуще противьныя. И дея господь в т день спасенье велико, месяца иуля в 19 день побежени быша иноплеменници, и князя их убиша Тугоркана и сына его и ини князи; мнози врази наши ту падоша; на заутрьє же налезоша Тугоркана мертва, и взя и Святополк акы тьстя своего и врага; (и) привезше и к Киеву погребоша и

на Берестовемь, межю путем идушим на Берестово и другымь в монастырь идушим. И в 20 того же месяца, в пяток (1 час дне), приде второе Боняк безбожный, шелудивый, отай, хыщник, к Киеву внезапно, и мало в град не въехала Половци, и зажгоша болонье около града и възвратишася на монастырь, и възгоша Стефанов монастырь и деревней Герьманы. И придоша на монастырь Печерський, нам сущим по кельям почивающим по заутрени, и кликнуша около манастыря, и поставиша стяга два пред враты манастырьскими, нам же бежащим задом манастыря, а другим възбегшим на полати. Безбожные же сынове Измаилеви высекоша врата манастырю, и поидошла по кельям, высекающе двери и изношаху аще что обретаху в кельи: посемя възгоша дом святыя владычице нашае богородице, и придоша к церкви, и зажгоша двери, яже к угу устроении, и вторыя же к северу, (и) влезше в притвор у гроба Феодосьева, емлюще иконы, зажигаху двери и укаряху бога и закон наш. Бог же терпяще, аще бо не скончались бяху греси их и безаконья их, темь глаголаху: “где есть бог их, да поможет им и избавить я?” и ина словеса хулная глаголаху на святыя иконы, насмихающеся, не ведуще, яко бог кажет рабы своя напастми ратными, да явятся яко злато искушено в горну: хрестьяном бо многим скорбьми и напастми внити в царство небесное, а сим поганым и ругателем на семь свете приимшим веселье и пространство, а на ономь свете примуть муку с дьяволом и огонь вечный. Тогда же зажгоша двор Красный, егоже поставил благоверный князь Всеволод на холму, нарецаемем Выдобычи: то все оканнии Половци запалиша огнемь.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1—С. 89—90.

З'ЇЗД КНЯЗІВ У ЛЮБЕЧІ В СПРАВІ

МІЖКНЯЗІВСЬКИХ ВЗАЄМИН

(1097 р.)

У рік 6605 (1097). Прибули Святополк (Ізяславич), і Володимир (Всеволодович), і Давид Ігоревич, і Василько Ростиславич, і Давид Святославич, і брат його Олег і зібралися (в городі) Любечі, щоб уладнати мир. І говорили вони один одному, кажучи: “Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді є, що межи нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руськую землю. Кожен хай держить отчину свою: Святополк—Київ Ізяславів; Володимир—Всеволодів (уділ); Давид і Олег, і Ярослав—Святославів (уділ); (іншим хай будуть) городи, які їм роздав Всеволод; Давидові — Володимир; двом Ростиславичам: Перемишль—Володареві, а Теробовль—Василькові”. І на цім вони цілували хреста: “А якщо відтепер хто на кого встане, то проти того будем ми всі і чесний хрест”. І сказали вони всі:

“Хай буде проти нього хрест чесний і вся земля Руськая”. І, поцілувавшись, пішли вони до себе.

Літопис руський.—С. 146.

З'ЇЗД КНЯЗІВ У СПРАВІ МІЖКНЯЗІВСЬКИХ ВЗАЄМИН І ВІДНОСИН З ПОЛОВЦЯМИ НА УВЕТИЧАХ І НА Р. ЗОЛОТЧІ

В лето 6608. Выиде Мстислав от Давыда на море, месяца июня в 10. В томже лете братья створиша мир межи собою, Святополк, Володимер, Давыд, Олег, в Уветичих, месяца августа во 10 день. Того же месяца в 30, тем же месте, братья вся (сняшася), Святополк, Володимер, Давыд, Олег, и приде к им Игоревичь Давыд, и рече к ним ¹: “на что мя есте привабили? осе есм; кому до мене обида?” И отвеща ему Володимер: “ты еси прислал к нам: хочю, братья, прити к вам и пожаловатися своєю обиды: да се еси пришел и седишь с братьею своєю на одином ковре: то чему не жалуешься, до кого ти нас жалоба?” и не отвеща Давыд ничтоже. И сташа вся братья на коних; и ста Святополк с своєю дружиною, а Давыд и Олег с своєю разно, кроме себе, а Давыд Игоревичь сидяше кроме, и не припустяху его к себе, но особь думаху о Давыде. И сдумавше послаша к Давыду мужи свое, Святополк Путяту, Володимер Орогостя и Ратибора, Давыд и Олег Торчина; послании же придоша к Давыдови и рекоша ему: “се ти мовлять братья: не хотим ти дати стола Володимерьского, зане ввергл еси ножь в ны, егоже не было в Русскей земли; да се мы тебе не имем, ни иного ти зла не створим, но се ти даем: шед сяди в Бужьскомь, в Остроге, а Дубен и Черторыеск то ти дасть Святополк, а се ти дасть Володимер 200 гривен, а Давыд и Олег 200 гривен”. И тогда послаша слы своя к Володареву и к Василкови: “поими брата своего Василка к себе, и буди вама едина власть, Перемышль; да аще (вам) любо, да седита, аще ли ни, да пусти Василка семо, да его кормим сде; а холопы наша выдайта и смерды”; и не послуша сего Володарь, ни Василко. А Давыд седе Божьскомь, и посемь вдасть Святополк Давыдови Дорогобужь, в немже (и) умре; а Володимер вда сынови своему Ярославу.

В лето 6609. Преставися Всеслав, Полоцкий князь, месяца априля в 14 день, в 9 час дне, в среду. В то же лето заратися Ярослав Ярополчичь Берестыи, и иде на нь Святополк, и заста и в града, и ем и, окова, и приведе и Киеву; и молися о нем митрополит и игумени, и умолиша Святополка, и заводиша и у раку святою Бориса и Глеба, и сняша с него оковы, и пустиша и. Томь же лете совокупишася вся братья: Святополк, Володимер, и Давыд, и Олег, Ярослав, брат ею, на Золотьчи; и прислаша Половци слы от всех князий ко всей братьи, просяще мира; и реша им Русскыи князи: “да аще хотите мира, да совокупимся у Сакова”; и послаша по Половце, и сняшася у Сакова, и створиша мир с Половци, и пояша тали межи собою, месяца септября в 15 день, и разидошася разно.

¹Зїзд на Уветичах відбувся для розбору князями справи про осліплення волинським князем Давидом Ігоревичем теребовельського князя Василька Ростиславича.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 90—91.

РОЗПОВІДЬ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

ПРО КНЯЗІВСЬКІ УСОБИЦІ

...Розкажу вам, діти мої, про труди свої, як я трудився, роблячи походи і полюючи з 13 років. Насамперед до Ростова пішов через землю вятичів,— послав мене батько, а сам він пішов до Курська; потім—до Смоленська з Ставком Скордятичем¹ він знову пішов до

Берестя²

з Ізяславом³

, а мене послав до Смоленська; від Смоленська я пішов до Володимира (Волинського). Тієї ж зими послали мене брати до Берестя на пожарище, де попалили, там охороняв їх місто... Тоді послав мене Святослав⁴ проти ляхів, ходив я за Глогову⁵ до Чеського лісу, ходив по землі їх 4 місяці... звідти до Турова, весною — до Переяславля і також до Турова. Святослав помер, і я знову ходив у Смоленськ, а з Смоленська тієї ж зими до Новгороду; весною Глібові⁶ на допомогу, а влітку з батьком під Полоцьк, а на другу зиму — з Святополком⁷ під Полоцьк, спалили Полоцьк; він (Святополк) пішов до Новгороду, а я з половцями на Одрськ, воюючи, а звідти до Чернігова... І знов я прийшов до Смоленська, і пройшов з боєм крізь половецькі війська до Переяславля, і знайшов батька, що прийшов з походу. Ходили ми в тому ж році з батьком і Ізяславом до Чернігова битися з Борисом (Вячеславичем) і перемогли Бориса і Олега⁸. Знову пішли ми до Переяславля і зупинились на Оброві, а Всеслав⁹ спалив Смоленськ; і я разом з чернігівцями пішов йому вслід, змінюючи одного коня другим, але не захопили (Всеслава) в Смоленську; на цьому шляху, переслідуючи Всеслава, я спустошив землю і розорив від Лукомля¹⁰ до Логожська¹¹; звідти пішов, воюючи, на Друцьк¹², а звідти повернувся на Чернігів...”.

¹Воєвода князя Всеволода Ярославича.

²Брест на р. Західний Буг.

³Ізяслав Ярославич—київський князь.

⁴Святослав Ярославич — київський князь.

⁵Місто в Чехії.

⁶Гліб Святославич — брянський князь.

⁷Святополк Ізяславич — київський князь.

⁸Олег Святославич — чернігівський князь.

⁹Всеслав Брячиславич—полоцький князь.

¹⁰Городище на Поліссі.

¹¹Місто на Поліссі.

¹²Місто недалеко від Мінська.

НАРОДНЕ ПОВСТАННЯ В КИЄВІ ПРОТИ КНЯЗЯ ІЗЯСЛАВА. ПОЛЬСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В КИЇВСЬКУ РУСЬ.

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ЗАГАРБНИКІВ.

(1068—1069 pp.)

В лето 6576. Придоша иноплемьници на Русьску землю, Половци мнози, Изяслав же, и Святослав и Всеволод изидоша противу им на Лыто; и бывшинощи, подидоша противу себе, грех же ради наших пусти бог на ны поганья, и побегоша Русьскыи князи, и победиша Половци...

Изяславу же со Всеволодом Кыеву побегшу, а Святославу Чернигову, и людье Кыевстии прибегоша Кыеву, и створиша вече на торговищи, и реша, пославшеся ко князю: “се Половци росулися по земли; дай, княже, оружье и кони, и еше бьемся с ними”. Изяслав же сего не послуша. И начаша людие говорити на воеводу на Коснячка; идоша на гору, с вечера и придоша на двор

Коснячков, и не обретше его, сташа у двора Брячиславля и реша: “пойдем, высадим дружину свою ис погреба”. И разделишася надвое; половина их иде к погребу, а половина их иде по мосту; си же придоша на княжь двор. Изяславу же сидящу на сенех с дружиною своєю, начаша претися со князем. Стояще доле, князю же из оконця зрящу и дружине стоящи у князя, рече Туки, брат Чюдинь, Изяславу: “видиши, княже, людье взвыли; посли, ать Всеслава блюдуть”. И се ему глаголющу, другая половина людий приде от погреба, отворивше погреб; и рекоша дружина князю: “се зло есть; посли ко Всеславу, ать призвавше лестью ко оконцю, пронзуть и мечемь”. И не послуша сего князь. Людье же кликнуша, и идоша к порубу Всеславу; Изяслав же се виде, со Всеволодом побегоста з двора, людье же высекоша Всеслава ис поруба, в 15 день септября, и поставиша и среде двора княжа: двор жь княжь разграбиша, бещисленое множество злата и сребра, кунами и белью. Изяслав же бежа в Ляхы. Посемь же Половцем воюющим по земле Русьсте, Святославу сущю Чернигове, и Половцем воюющим около Чернигова, Святослав же собрав дружины неколико, изиде на ня ко Сновьску. И узреша Половци идущь полк, пристроишася противу; и виде Святослав множество их, и рече дружине своей: “потягнем, уже нам не лзе камо ся дети”, (и) удариша в коне, и одоле Святослав в трех тысячах, а Половець бе 12 тысяче, и тако бьемы, а друзии потопоша в Снови, а князя их яша руками, в 1 день ноября, и възвратися с победою в град свой Святослав. Всеслав же седе Кыеве. Се же бог яви силу крестную, понеже Изяслав целовав крест, и я и; темже наведе бог поганья, сего же яве избави крест честный. В день бо Въздвигенья Всеслав взодхнув рече: “о кресте честный! понеже к тебе веровах, избави мя от рва сего” Бог же показа силу крестную (на) показанье земле Русьстей, да не преступают честнаго креста, целовавше его; аще ли преступит кто, то и zde прииметь казнь и на придущемь веце казнь вечную. Понеже велика есть сила крестная: крестомь бо побежени бывають силы бесовьскыя, крест бо князем в бранех пособить, в бранех крестом согражаеми вернии людье побежать супостаты противныя, крест об вскоре избавлять от напастий призывающим его с верою; ничего же ся боять беси, токмо креста, аще бо бывають от бес мечтанья, знаменавше лице крестомь, прогоними бывають. Всеслав же седе Кыеве месяц 7.

В лето 6577. Поиде Изяслав с Болеславомь на Всеслава, Всеслав же поиде противу; и приде Белугороду Всеслав, и бывши нощи, утаився Кыян бежа из Белагорода Полотьску.

Заутра же видевшє людє князя бежавша, възвратишася Кыеву, и створиша вече, (и) послашася к Святославу и к Всеволоду, глаголюще: “мы уже зло створили есмы, князя своего прогнавшє, а се ведеть на ны Лядьскую землю, а поидета в град отца своего; аще ли не хочета, то нам неволя: зажегше град свой, ступим в Гречьску землю”. И рече им Святослав: “ве послеве к брату своему; аще пойдешь на вы с Ляхы губити вас” то ве противу ему ратью, не даве бо погубити града отца своего; аще ли хочеть с миромь, то в мале придеть дружине”. И утешиста Кыяны. Святослав же и Всеволод посласта к Изяславу, глаголюща: “Всеслав ти бежал, а не води Ляхов Кыеву, противна бо ти нету; аще ли хочеши гнев имети и погубити град, то веси, яко нама жаль отня стола”. То слышав Изяслав, остави Ляхы и поиде с Болеславом, мало Ляхов поим; посла же пред (собою) сына своего Мьстислава Кыеву. И пришед Мьстислав, исече (Кияны), иже беша высекли Всеслава, числом 70 чади, а другыя слепиши, другыя же без вины погуби, не испытав. Изяславу же идущю к граду, изидоша людє противу с поклоном, и прияша князь свой Кыяне, и седе Изяслав на столе своемь, месяца мая в 2 день. И распуща Ляхы на покорм, (и) избиваху Ляхы отай; (и) възвратися в Ляхы Болеслав, в землю свою. Изяслав же взгна торг на гору, и прогна Всеслава ис Полотьска, посади сына своего Мьстислава Полотьске; он же вскоре умре ту, и посади в его место брата его Святополка, Всеславу же бежавшю.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 84—85.

НАПАДИ ПОЛОВЦІВ НА ЗЕМЛЮ РУСЬКУ

(1093—1094 pp.)

(Сотвори бо ся плачь велик в) земли нашей, опустеша села наша и города наши, быхом бегающе пред врагы нашими. Якоже пророк глаголаше: падете пред врагы вашими, поженуть вы ненавидящии вас, и побегнете никому женущю вас; скрушю руганье гордыни ваша, и будеть в тщету крепость ваша, убьете вы приходяй мечь, (и) будеть земля ваша пуста, и двори ваши пусти будуть, яко вы худи есте и лукави, и аз поиду к вам яростью лукавою, тако глаголеть господь бог Израилев. Иде лукавии сынове Измаилеви пожигаху села и гумна, и многы церкви запалиша огнемь, да не чюдится никтоже о сьмь: идеже множество грехов, ту виденья всякого показания. Сего ради вселеная предасться, сего ради гнев простреся, сего ради земля мучена бысть: ови ведуться полонени, друзии посекаеми бывають, (друзии на мечь даеми бывають), горкую смерть приемлюще, друзии трепещють, зряще убиваемых, друзии гладом умаряеми и водною жажею; едино прещенье, едина казнь, многовещныя имущє раны, различныя печали и страшны муки, овы вяжемы и пятами пхаеми, и на зиме держими и ураняеми; и се притранее и страшнее, яко на хрестьянстве роде страх, и колебанье (и) беда упространися...

Половци воеваша много, и възвратишася к Торцьскому, и изнемогоша людє в граде гладомь, и предашася ратным; Половци же, приемше град, запалиша и огнем, (и) люди разделиша, и ведоша в веже к сердоболем своим и сродником своим, много роду хрестьянска стражюще: печални, мучими, зимою оцепляеми, в алчи и в жажи и в беде опустеневше лица, почерневше телесы; незнаемою страною, языком испаленым, нази ходяще и боси, ноги имущє сбодены терньем; со слезами отвещеваху друг к другу, глаголюще: “аз бех сего города” и други: “а яз сея вси”; тако супрашаються со слезами, род свой поведающе и vzdышюще, очи возводяще на небо к вышнему, сведущему тайная...

(В лето 6602. Сотвори мир Святополк с Половци, и поя себе жену дщерть Тугорканю, князя Половецкаго). Том же лете приде Олег с Половци ис Тмутороконя, (и) приде Чернигову; Володимер же затворися в граде, Олег же приде к граду и пожже около града, и монастыре пожже. Володимер же створи мир с Олгом, и иде из града на стол отень Переяславлю; а Олег вниде в град отца своего. Половци же начата воевати около Чернигова, Олгови не възбраняющю, бе бо сам повелел им воевати. Се уже третье наведе поганья на землю Русьскую, егоже греха дабы и бог простил, занеже много хрестьян изгублено бысть, а друзии полонени и расточени по землям.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 88.

ІНОЗЕМНІ ДЖЕРЕЛА ПРО РУСІВ

З “Книги країн” (X ст.)

“Щодо слов'янських купців, то вони возять хутра лисиць і хутра видр з найдалшого кінця Славонії, для чого вони вирушають до Румського моря, де володар Рума бере з них десятину; далі плывуть морем до Самкуша-Єврея, після чого вони повертаються до Славонії. Потім вони держать путь від Слов'янського моря, поки не приходять до Хазарського рукава, де володар Хазара бере з них десятину; тоді вони плывуть до Хазарського моря тією ж річкою, яку звать Слов'янською рікою. Часто ж вони виходять у Джурджані, де продають усе, що в них є, і все це потрапляє в Райю (Рей); дивно, що це місто є складовищем усього світу”.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С.67.

З “КНИГИ ДОРОГОЦІННИХ СКАРБІВ АБУ-АЛІ АХМЕДА

ІБН-ОМАР ІБН-ДАСТА

(30-ті роки X ст.)

2. “...На самому початку границі країни слов'ян знаходиться місто під назвою Куяб (?). Шлях в їх країну йде степами, землями бездорожними, через струмки й дрімучі ліси. Країна слов'ян — країна рівна і лісиста; в лісах вони й живуть. Вони не мають ні виноградників, ні нив. З дерева виробляють вони щось подібне до глеків, в яких містяться в них і вулики для бджіл, і мед бджолиний зберігається. Це зветься в них сидж, і один глек містить у собі близько десяти кухлів його. Вони пасуть свиней подібно до овець. Коли вмирає хтось з них, вони спалюють труп його. Жінки їх, коли трапляється в них покійник, дряпають собі ножем руки й обличчя. На другий день по спаленні покійника йдуть туди, де воно відбувалось, збирають попіл і кладуть його в урну, яку ставлять потім на пагорок. Через рік після смерті людини беруть глеків двадцять меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше, і несуть їх на той пагорок, де збирається родина покійного, їдять, п'ють і

потім розходяться. Якщо в покійного було три дружини і одна з них твердить, що вона (особливо) любила його, то приносить вона до трупа його два стовпи, і їх забивають сторч у землю, потім кладуть третій стовп упоперек, прив'язують посеред цієї перекладки віршовку, стають на лаву, і кінець цієї віршовки (дружина) зав'язує навколо своєї шиї. Коли вона так зробила, лаву приймають спід неї, і вона лишається повислою, поки не задихнеться і не вмере, а після її кидають у вогонь, де вона й згоряє. Всі вони ідолопоклонники. Найбільше сіють вони просо. Під час жнив беруть вони просяні зерна в ковші, підіймають їх до неба і говорять: “господи, ти, що постачав нам їжу (досі), дай і тепер нам її вдосталь”.

Є в них різні лютні, гуслі й сопілки, їх сопілки два лікті завдовжки, лютня ж їх восьмиструнна. Хмільний напій готують з меду. При спалюванні покійників вдаються в буйні веселощі, виявляючи тим свою радість з приводу ласки, зробленої йому (покійникові) богом. Робочої худоби в них мало, а верхових коней має лише одна згадана людина. Зброя їх складається з дротиків, щитів і списів; іншої зброї не мають.

Ватажок їх коронується; йому вони коряться і від наказів його не відступають. Житло його міститься в середині країни слов'ян.

Згадана вище особа, яку титулюють вони “господарем господарів”, зветься в них світ-цар; ця особа стоїть вище від субанеджа (жупана), який є тільки його намісник. Цар цей має верхових коней, не має іншої їжі, крім кобилячого молока. Є в нього теж чудові, міцні й дорогоцінні кольчуги. Місто, де він живе, зветься Джарваб (?); у ньому відбувається щомісяця, протягом трьох днів, торг. Холод у їх країні буває такий сильний що кожний з них викопає собі в землі щось подібне до льоху, до якого приробляють дерев'яну гострокінцеву покрівлю, на зразок (покрівлі) християнської церкви, і на покрівлю накладають землі. В такі льохи переселяються з усією родиною і, взявши трохи дров і каміння, запалюють вогонь і розжарюють каміння на вогні до червоного. Коли ж розжариться каміння до найвищої міри, поливають його водою, від чого розходить пара, яка так нагріває житло, що скидають уже одяг. У такому житлі лишаються до весни. Цар їхній об'їжджає їх щороку. Коли в когось з них є дочка, то цар бере собі на рік по одному з її убрань, а якщо син, то цар бере собі теж по одному з його убрань на рік. У кого нема ні сина, ні дочки, той дає на рік по одному з убрань дружини або служниці. Спіймає цар у державі своїй розбійника, звелить або задушити його, або ж віддає його під нагляд когось з правителів на далеких окраїнах своїх володінь”.

3. “Щодо Русії, то міститься вона на острові, оточеному озером. Острів цей, на якому живуть вони (руси), займає простір на три дні дороги; укритий він лісами й болотами; нездоровий і вогкий до того, що досить стати ногою на землю, і вона вже трусується через велику кількість води в ній. Вони мають царя, який зветься хакан-Рус. Вони роблять набіги на слов'ян, підпливають до них на кораблях, висідають, забирають їх (слов'ян) у полон, відвозять у Хазран і Булгар і продають там... Коли в якогось з них народиться син, то він бере вийнятий з піхов меч, кладе його перед новонародженим і говорить: “не залишу тобі в спадщину ніякого майна, а будеш мати тільки те, що здобудеш собі цим мечем”. Вони не мають ні нерухомого майна, ні міст (або селищ), ні нив; єдиний промисел їх — торгівля соболями, білячим та іншим хутром, яке й продають вони бажаним; плату, одержувану грішми, зав'язують дуже міцно в пояси свої. Одягаються вони неохайно; чоловіки носять у них золоті браслети. З рабами поводяться добре і дбають про їх одяг, бо використовують їх під час торгівлі. Міст у них багато, і живуть вони просторо. До гостей ставляться з пошаною і поводяться добре з іноземцями, які шукають у них захисту, та й з усіма, хто часто в них буває, не дозволяючи нікому з своїх кривдити або утискати таких людей. Коки ж хтось із них скривдить або утисне іноземця, допомагають останньому і

захищають його.

Мечі в них сулайманові. Коли просять допомоги котрийсь з їх родів, виступають у поле всі: між ними нема розбрату, а воюють однодушно проти ворога, поки не переможуть його. Коли хтось з них має позов на іншого, то кличе його на суд до царя, перед яким і сперечаються; коли цар вирік присуд, виконується те, що він велить. Якщо обидві сторони вироком царя незадоволені, то, з його наказу, мусять розв'язати справу остаточно зброєю: чий меч гостріший, той і візьме гору. На боротьбу цю родичі (обох сторін, що позиваються) приходять озброєні і стають (одні проти одних). Тоді суперники вступають у бій, і хто подолає противника, виграє справу відповідно до своєї вимоги. Є в них знахарі,— деякі з них дають накази цареві, немов вони начальники їх (русів). Трапляється, що наказують вони приносити в жертву творцеві їх, що тільки заманеться їм: жінок, чоловіків і коней, а вже коли наказують знахарі, то не виконувати їх наказу аж ніяк не можна. Взнявши людину або тварину, знахар накидає їй петлю на шию, підвішує жертву до колоди і чекає, поки вона не задихнеться, і каже, що це жертва богу.

Вони мужні і хоробрі. Коли нападають на іший народ, то не відстають, поки не знищать його всього; насилують переможених і обертають їх у рабство. Вони високорослі, мають гарний вигляд і сміливі під час нападу; але сміливості цієї на коні не виявляють, а всі свої набіги роблять на кораблях. Шаровари носять вони широкі: сто ліктів матерії йде на кожні. Надягаючи такі шаровари, збирають вони їх у збори коло колін, до яких потім прив'язують...”.

“Коли вмирає в них хтось із знатних, йому викопують могилу в вигляді великого дому, кладуть його туди і разом з ним кладуть у ту ж могилу як його одяг, так і браслети золоті, які він носив; далі опускають туди безліч харчів, посудини з напоями і карбовану монету. Нарешті, кладуть у могилу живу й улюблену дружину покійника. Потім отвір могили закладається, і дружина вмирає в могилі”.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 68—70.

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК

Нестора, мниха обители монастыря Печерьскаго,

сказание что ради прозвася Печерський монастырь.

Слово 7

В княжение самодръжца Рускыа земля, благовернаго великаго князя Владимира Святославича, благоволи бог явити светилника Рустей земли и наставника иночествующим, яже о немь нам сказание. Бысть убо некий благочестивый муж от града Любеча, яже в нь измлада вселися страх божий, желаше же в иноческий облещися образъ. Человеколюбивый же Господь възложи сему ити в страну Гречскую и тамо острыщися. Абие путьному шествию устремився, странствуа за странствовавшего господа и труждьшагося нашего ради спасения, и достиже царствующаго града. И в святую гору доиде и обьшед святаа монастыря, яже на Афоне, и виде монастыря, суцаа ту на Святеи Горе, и пребывание тех отецъ выше человекьскаго естества, в плоти житие аггельское

подражающе, паче ражъжесе христовою любовию, жалаа тех отецъ житию поревновати. Прииде в единъ монастырь от сущих тамо монастырев и моли игумена, дабы на нь възложил аггельскый образъ иночскаго чина. Игумень же, прозря яже в нем хотящаа быти добродетели, послушав, постриже его и нарече имя ему Антоние, наказавъ и научи его иночскому житию. Антоний же в всемъ богу угаждаа, на прочаа подвизаася в покорении же и в послушании, яко всемъ радоватися о нем. Рече же ему игумень:

“Антоние, иди паки в Русию, да тамо прочиим на успех и утврѣждение будеси, буди ти благословение Святыя Горы”. Антоний же прииде в град Киев, мысляше, где пребыти. И походи по монастыремъ и не възлюби ни в единомъ же где бы жительствовати: богу не волящу. И нача ходити по дебремъ и по горамъ и по всемъ местомъ, и на Берестово прииде и обрет печеру, и вселися в ню, юже беша ископали Варязи, и в ней пребысть в велицемъ въздрѣжании. По сихъ же преставльшуся великому князю Владимиру, и приа власть безбожный окаанный Святополк, и седе в Киеве, нача избивати братию свою, и уби святого Бориса и Глеба. Антоний же, видя таково кровопролитие, иже съдеа окаанный Святополк, паки бежа в Святую Гору. Егда же благочествый князь Ярославъ победи Святоплъка, и седе в Киеве. Боголюбиво-му же князю Ярославу любящу Берестово и церковь святыхъ апостол, священники многы набдящу. В немъ же бе презвитерь именемъ Иларионъ мужъ благочестивъ, божественнымъ писаниемъ разумень и постник. И хожааше с Берестова надъ Днепръ, на хльмъ, где ныне ветхый монастырь Печерскый, и ту молитвы творяше, бе бо тамо лесъ великъ, и ископа ту печерку малу дву саждень и, приходя с Берестова, псалмопение пояше, моляшесе богу в тайне. По семъ же благоволи бог възложить на сердце благоверному великому князю Ярославу, и събравъ еписконы, в лето 6559, и поставиша его митрополитомъ в святей Софии, а сии его печерка оста. Антонию же сущу в Святей Горе, в монастыри, идеже острѣжесе, и бысть от бога възвещение игумену. “Пусти, рече, Антония в Русию, яко требую его”. Призвавъ же его и рече ему: “Антоние, иди паки в Русию, богу тако хотящу, и буди благословение от Святыя Горы, яко мнози от тебе имуть черноризци быти”. Благославивъ его, отпусти и, рекъ ему: “иди с миромъ”. Антонию же пришедшу к Киеву, и прииде на хльмъ, идеже бе Иларионъ печерку ископаль малу, в възлюби место то, и вселися в немъ. И нача молитися богу с слезами глаголя: “Господи утврди мя в месте семъ и да будетъ благословение на месте семъ Святыя Горы и молитва моего отца, иже мя постриглъ”. И нача жити ту, моля бога. Ядъ же его бе хлебъ сухъ и воды в меру вкушаа, и копаше печеру и не дааше собе покоя в дъне и в нощи, в трудехъ же пребывая, в бденнихъ и в молитвахъ. По семъ же уведаша его людие, приходяшау к нему, приносяще яже на потребу. И прослу якоже и Великий Антоний, и приходяще к нему, просяшау от него благословенна. По семъ же, преставльшуся великому князю Ярославу, приять власть сынъ его Изяславъ и седе в Киеве. Антоний же прославленъ быти в Русей земля. Князь же Изяславъ, уведавъ житие его, прииде к нему с дружиною своею, прося у него благословенна и молитвы. И уведанъ бысть всеми великий Антоний и почитаемъ всеми. И начаша приходити к нему пострыщися боголюбивии неции, онъ же примаше ихъ и пострызаше. И събрася братии к нему числомъ 12. К нему же и Феодосие пришедъ и пострыжесе. И ископаша печеру велику, и церковь, и келиа, яже суть и до сего дъни в печере под ветхимъ монастыремъ. Съвъкупленней же братьи сущи, и рече имъ великий Антоние: “се богъ нас, братие, съвъкупиль и от благословенна есте Святыя Горы, имъ же мене игумень пострыже Святыя Горы, азъ же васъ постригохъ, и буди благословение на васъ пръвие от бога и пречистыя богородица, второе от Святыя Горы”. И рече имъ сице: “живите себе, и азъ поставлю вамъ игумена, а самъ хошу в ону гору ити и тамо сести единъ”. Якоже и прежде рехъ, обыклъ уединився. И постави имъ игумена именемъ Варлаама, а самъ иде в гору, ископа печеру, яже есть под новымъ монастыремъ, и в немъ сконча животъ свой, живъ и в добродетели летъ 40, не исходя ис печеры, в ней же лежать честныя мощи его, чюдеса творящие и до сего дъне. Игумень же и братия живяху в печере. И умножившимся братии и не могущимъ в печеру вместитися, помыслиша вне печеры поставити монастырь...

Игумен же и братия заложиша церковь велику и монастырь... И оттоле начашеся звати Печерський монастырь, понеже быху жили черноризни пряже в печере. И оттоле прозвася Печерский монастырь, иже есть от благословения Святыя Горы...

Киево-Печеркий Патерик.— К., 1931.—С. 16—19.

ПРАВДА РОУСЬКАЯ

1. Оубьеть моужь моужа, то мьстити братоу брата, или сынови отца, либо отцю сына, или братоу чадоу¹, либо сестриноу сынови; аще не боудеть кто мьстя, то 40 гривен за голову: аще боудеть роусин, либо гридин, либо коупчина, либо ябетник, либо мечник, аще изъгой боудеть, либо славенин, то 40 гривен положити зань.
2. Или боудеть кровав или синь надъражен, то не искати емоу видока человеку томоу; аще не боудеть на нем знамени никотораго же, толи приидет видок; аще ли не можеть, тоу тому конец. Оже ле себе не можеть мьстити, то взяти емоу за обиду 3 гривне, а летцю² мьзда.
3. Аще ли кто кого одарить батогом, либо жердью, либо пястью, или чашею, или рогом, или тылеснш³: то 12 гривне; аще сего не постигнуть, то платити ему: то тоу конец⁴.
4. Аще оутнеть мечем, а не вынем его, либо роукоятью, то 12 гривне за обиду.
5. Оже ли оутнеть роукоу, и отпадеть роука, либо оусохнеть: то 40 гривен; аще боудеть нога цела, или начнеть храмати, тогда чада смирать.
6. Аще ли перст оутнеть который либо: 3 гривны на обиду.
7. А во оусе 12 гривне; а в бороде 12 гривне.
8. Отже ли кто вынезь мечь, а не тнеть: то тыи гривноу положить.
9. Аще ли ринеть моужь моужа, либо от себе, либо к себе:
3 гривне; а видока⁵ два выведеть; или боудеть варяг или колбьяг⁶, то на ротоу.
10. Аще ли челядин съкрыется, либо оу варяга, либо оу кольбьяга, а его за три дни не выведоуть, а познають и в третий день: то изымати емоу свои челядин, а три гривне за обиду.
11. Аще кто поедеть на чюжемь коне, не прошав его, то положити 3 гривне.
12. Аще поиметь кто чюжь конь, либо ороужие, либо порт, а познаеть в своемь мироу: то взяти емоу свое, а 3 гривне за обиду.
13. Аще познаеть кто, не емлеть его, то не рци емоу: мое; и рци емоу тако: пойди на свод, где еси взял; или не поидеть, то пороучника за 5 дни.

14. Аще где взыщеть на друуге проче, а он ся запирати почнеть: то ити ему на извод пред 12 человека, да аще боудеть обидя не вдал боудеть достойно емоу свои скот, а за обиду 3 гривне.

15. Аще кто челядин пояти хоцеть, познав свои, то к оному вести, оу кого то будеть коупил, а той ся ведеть ко друугомоу, даже доидеть до третьего, то рця третьемоу: вдай ты мне свои челядин, а ты своего скота ищи при видоце.

¹ Племяннику від брата.

² Лікарю.

³ Тупою стороною меча.

⁴ Тобто в тому випадку, коли не буде нагнаний, а встигне втекти; тоді після виплати 12 гривен справа припиняється.

⁵ Свідок.

⁶ Іноземець.

16. Или холоп оударить свободна моужа, а бежить в хором, а господин начнеть не дати его: то холопа пояти, да платить: господин зань 12 гривне; а за тым где его налезоуть оудареный той моужь, да бьютъ его.

17. А иже изломить копье, любо щит, любо порт¹, а начнеть хотети его дерьжати оу себе, то приати скота оу него; а иже ест изломил, аще ли начнеть приметати, то скотом емоу заплатити колько дал боудеть на нем².

Правда оуоставлена, Роуськой земли; егда ся съвокупил Изяслав, Всеволод, Святослав, Коснячко, Перенес, Мыкифор Кыянин, Чюдин, Микула

18. Аще оубьютъ огнищанина в обиду, то платити зань 80 гривен оубици, а людем не надобе: а в подъездном княжи 80 гривен.

19. А иже оубьютъ огнищанина в разбои, или³ оубица не ишоуть: то вирное платити в ней же ви. р. и голова начнеть лежати.

20. Аже оубиють огнищанина оу клети, или оу коня, или оу говяда, или оу коровье татьбы, то оубити в пса место; а тоже покон и тивоуницоу.

21. А в княжи тивоуне 80 гривен; а конюх старый оу стада 80 гривен, яко оуоставил Изяслав в своем ко'нюсе, его же оубиле Дорогобоудьци.

22. А в сельском старосте княжи и в ратаннем 12 кривне; а врядовници княже 5 гривен.

23. А в смерде и в хоне 5 гривен.

24. Аще роба кормилица, любо кормиличиц, 12.

25. А за княжь конь, иже той с пятном, 3 гривне; а за смердеи 2 гривне.

26. За кобылоу 60 резан; а за вол гривноу; а за корову 40 резан; а за третьяк 15 коун; а за лоныдиноу польгривне; а за теля 5 резан; за яря ногата; за боран ногата.

27. А оже оуведеть чюжь холоп любо робоу, платити емоу за обиду 12 гривне.
28. Аще же приидеть кровав моужь любо синь, то не искати ему послуха.
29. А иже крадеть любо конь, любо волы, или клеть, да еще боудеть един крал, то гривноу и тридесят резан платити емоу; или их будеть 18, то по три гривне и по 30 резан платити моужеви.
30. А в княже борта 3 гривне любо пожгуть, любо изоудроуть.
31. Или смерд оумочать, а без княжна слова, за обиду 3 гривны.
32. А в гнищанине и в тивоунице и в мечницм 12 гривне.
33. А иже межоу переореть любо перетес, то за обиду 2 гривне.
34. А оже лодью уокрадеть, то за лодью платити 30 резан, а продажи 60 резан.
35. А в голубе и в коуряти 9 коун.
36. А в оутке, и в гоусе, и в жераве, и в лебеди 30 резан, а продажи 60 резан.
37. А оже оукрадоуть чюжь пес, любо ястреб, любо окол, то за обиду 3 гривни.
38. Аще оубьют татя на своем дворе, любо оу клети, или оу хлева, то той оубит; аще ли до света держать, то вести его на княжь двор; а оже ли оубьють, а люди боудоуть видели связан, то платити в нем.
39. Оже сено крадоуть, то 9 коун; а в дровех 9 коун.
40. Аже оукрадоуть овъцоу или козоу или свинью, а и боудеть 10 одиноу овъцу оукрале, да положить по 60 резана продажи.
41. А кто изимал, томоу 10 резан; а от грние мечникоу коуна, а в девятиноу 15 коун, а князю 3 гривны; а от 12 гривноу емъцю 70 коун, а в десятиноу 2 гривне, а князю 10 гривен.
42. А се поклон вирнии: вирникоу взяти 7 ведор солодоу на неделю, тьже овен, любо полот, или две ногате; а в среду резаноу, в три же сыры, в пятницоу такоже; а хлеба по колькоу моугоуть ясти и пшена; а кур по двое на день; коне 4 поставити и соути им на рот колько могоуть зобати; а вирникоу 60 гривен и 10 резан й 12 веверицы; а переде гривна; или ся пригоди в говение рьбами, то взяти за рыбы 7 резан: т всех коун 15 коун в неделю; а борошна колько моугоуть изтъясти. До недели же виро зберуть вирници. То ти оурок Ярославль.
43. А се оурок мостьников: аще помостивше мост, взяти от дела ногата, а от городници ногата; аще же будеть ветхаго моста подтврдити неколико доск, или 3, или 4, или 5, то тоеже.

¹Одяг.

² Тобто якби не захопив попованого тримати за собою, то заплатити йому скоту спльки, скільки він би сам заплатив за ці речі.

³ Вважають, що тут замість “или” треба читати “и”.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 124—127.

НАВАЛА ТАТАРО-МОНГОЛЬСЬКИХ ЗАВОЙОВНИКІВ НА КИЇВСЬКУ РУСЬ

Батий же, взявши Козельськ, пішов у землю Половецьку, а звідти став посилати (війська) на городи руські. Взяв він город Переяславль списом, вибив його увесь, і церкву архангела Михайла сокрушив і начиння церковне незчисленне срібне і золоте, і дороге каміння узяв. І єпископа преподобного Симеона, вони убили.

У той же час послав він (війська) на Чернігів. Обступили вони город великою силою і Мстислав Глібович, почувши про напад на город іноплемянних, прийшов на них зо всіма воями. Билися вони, переможений був Мстислав, і безліч із воїв його побито було, і взяли вони город і запалили вогнем. Єпископа (Порфирія) вони залишили живим і одвели його в Глухів.

Менгухан тим часом прийшов розвідати город Київ, і став він на тій стороні Дніпра коло городка Пісочного. Побачивши город, він здивувався красі його і величі його. Він прислав послів своїх до Михайла (Всеволодовича) до городян, хочаби їх обманути, та вони не послушали його.

Літопис руський.—С. 394.

ГЕРОЇЧНА БОРОТЬБА КИЯН ПРОТИ ТАТАРО-МОНГОЛЬСЬКИХ ЗАВОЙОВНИКІВ

(1240 р.)

В лето 6748. Приде Батый Киеву в силе тяжьце, многомъ множествомъ силы своей, и окружи град и остолпи сила Татарская, и бысть град во объдержаньи велице. И бе Батый у города и отроци его объседяху град, и не бе слышати от гласа скрипания телег его, множества ревенія вельблуд его, и ржания от гласа стад конь его. И бе исполнена земля руская ратных. Яша же в них Татарина, именовъ Товрул, и т исповеда им всю силу их; се бяху братья его силныи воеводы: Урдюй, Байдар, Бирюй, Кайдан, Бечак, н Меньгу, и Кююкъ иже вратися уведав смерть канову и бысть каномъ, не от роду же его, но бе воевода его первьый, се Бедяй богатур и Бурундяй багатырь, иже взял Болгарскую

землю и Суждальскую; инех бес числа воевод, их же не исписахом зде. Постави же Баты пороки городу, подъле врат Лядьских, ту бо беаху пришли дебри; пороком же беспрестани бьющим день и ночь, выбиша стены, и возиидоша горожани на избыть стены и ту беаше видити лом копейны и щет скепание, стрелы омрачиша свет побеженным; и Дмитрови ранену бывшу, взиидоша Татаре на стены и седоша того дне и ноши. Гражане же создаша паки другой град, около святое богородице. Наутрея же придоша на не, и бысть брань межи ими велика; людем же узбегшим на церковь и на комары церковныя, и с товары своими, от тягости повалишася с ними стены церковныя, и прият бысть град сице воими. Дмитрея же изведоша язвена и не убиша его, мужьства ради его.

В то же время ехал бяше Данил во Угры королеви, и еще бо бяшет не слышал прихода поганых Татар на Киев. Батыю же вземшю град Киев и слышавшу ему о Даниле, яко в Угрех есть, поиде сам Володимерю и приде к городу Колодяжьну, и постави порока 12 и не може разбита стены, и начат перемольвливати люди; они же, послушавше злого с(ъ)вета его, передашася и сами избити быша. И приде Каменцю, Изяславлю, взят я; видив же Кремянецъ и град Данилов, яко невозможно прияти ему и отъиде от них; и приде к Володимерю, и взя и копьемъ и изби и не щадя, такоже и град Галичь, иньи грады многы, им же несть числа. Дмитрови, Киевьскому тысяцкому Данилову; рекшу Батыеви: “не мози стряпати в земле сей долго, время ти есть на Угры уже пойти; аще ли встряпаеши, земля ти есть силна сберуться на тя и не пустять тебе в землю свою”; про то же рече ему, види бо землю гибнущу Рускую от нечестиваго. Батый де послуша с(ъ)вета Дмитрова, иде во Угры...

Исторія України в документах і матеріалах.—С. 170.

БИТВА РУСЬКИХ КНЯЗІВ І ПОЛОВЦІВ

З ТАТАРО-МОНГОЛАМИ НА Р. КАЛЦІ

(1223 р.)

а) В лето 6731. По грехом по нашим, приидоша языци незнаемии, при великомъ князи Киевском Мстиславе Романовиче, внуце Ростиславле Мстиславича. Придоша бо неслыхании, безбожнии Моавитяне, рекомии Татарове, их же добре ясно никто же совесть, кто суть и откуда приидоша, и что язык их, и которого племени суть, и что вера их; зовут же я Татары, а инии глаголють Таурмены, а друзии Печенези, инии же глаголють, яко сии суть, о них же Мефодей, епископ Патаромский, сведетельствует, яко сии суть вышли из пустыня Етривьския, сущий межи востоком и севером, ко скончанию времени явитися им, их же загна Гедеон, и попленьят всю землю от востока и до Ефранта и от Тигрь до Понтъского моря, кроме Ефиопия. Бог един весть их; но зде вписахом о них памяти ради князей Руских и беды, яже Я суть имь от них. Про сих слышахом, яко многы страны поплениша: Ясы, Обезы и Касогы; приидоша же на землю Половетскую, и Половцемъ ставшим, а Юрьи Кончаковичъ бе болий всех Половецъ, и не може стати противу лицу их, но бегающу ему; а Половци не возмогше противитися им, побегоша, и мнози избииени быша, и гониша их до реки Днепра, а иных загнаша по Дону и в лукоморя, и тамо изомроша и убиваеми гневом божиим и пречистыа его матери. Много бо ти Половци зла створиша Руской земли; бог же отмщение створи над безбожными Куманы, сынми Измайловыми, победиша их Татари и инех язык. Приидоша всю страну Куманьску,

и приидоша близь Руси, а Котьяк Половецкий князь со инеми князи и со останком Половецъ прибегоша, идеже зовется вал Половетский, а Данил Кобяковичь, Юрьи Кончаковичь убиена быста, а инии мнози Половци прибегоша в Рускую оемлю. Сей же Котьяк бысть тесть князю Мстиславу Мстиславичю Галичьскому, и прииде с поклоном с князи Половецкими к зятю Мстиславу, а Галичь, и ко всем княземъ Рускым, дары принесе многы: кони, и вельбуды, буйволы, девкы, и одари все князи Руския глаголаша же к нимъ сице: “нашую землю днесь одолели Татари, а ваша заутра возмутъ пришед, то побороните нас; аще ли не поможете намъ, то мы ныне иссечени будемъ, а вы наутреи иссечени будете. И нача молитися Котьяк затю своему о пособии, а Мстислав нача молитися братии своей, княземъ Рускым, река: “аще мы, братие, симъ не поможемъ, то предатися им же, да болши будет сила их”; и тако думавше много и яшася пособию Котьяню, слушаще моления Половецких князей. Бывшу же совету всех князей во граде Киеве, сотвориша сице совет: “лучше бы нам срести их на чюжей земли, нежели на своей”, и начаша свои строити, кийждо свою власть. Тогда бе в Киеве князь Мстислав, сын Романов Ростиславича, а в Чрънигове Мстислав Святославичъ Козельский, а в Галиче Мстислав Мстиславичъ, ти бо бяху старейший в Руской земли, князя же великого Юрья Всеволодовича Суздальскаго в том совете не было; с ними же князи молодии: князь Данило Романовичъ сын Мстиславича, князь Михаиле Всеволодовичъ Чръниговский внук Святослава Олговича, князь Всеволод сын Мстислава Киевскаго, и инии князи мнози; тогда князь великий Половецкий крестися Басты, а Василка же не бе, в Володимери млад. И съвокупиша землю Рускую всю противу Татаром, и приидоша к реце Днепру на Заруб ко острову Варяжьскому. Уведаша же Татарове, яко идут князи Рустии противу имъ, и послаша послы ко княземъ Рускым, ркуще: “се слышим, оже противу нас идете, полушавше Половецъ, а мы вашей земли не заяхом, ни городов ваших, ни сел, ни на вас приидохомъ; но приидохомъ, богом попущени, на холопы наша и на конюси своя, на поганья Половци, а вы возьмите с нами мир, зане рати с вами нам нет; а аще побежать к вам Половци, и вы их (бейте от себе, а товар емлите себе, слышахомъ бо яко много зла и вам творят, того дея мы их от себе бьемъ”. Князи же Рустии того не послушаше, но и послы Татарския избиша, а сами поидоша противу; и не дошедше Ошеля, сташа на Днепре. И послаша Татарове другыя послы, глаголюще: “аще есте послушали Половецъ и послы есте наши избили, а идете противу намъ, то вы пойдете; а мы вас не замали ничем, а всем нам бог”; и отпустиша послы их. И прииде же ту вся земля Половецкаа и вси князи, а из Киева князь Мстислав со всею силою, а Володимер Рюриковичъ со Смолняны, и вси князи Рустии, и вси князи Чръниговстыи, и Смолняне и инии страны. Тогда же князь Мстислав Галичьский перебродися Днепр в тысящи вой на сторожи Татарские, и победи а, а останок их побеже с воеводою с Гемебяком, и ту имъ не бе помощи; погребоша же воеводу своего Гомебяка живаго в землю, хотяще живаго ублюсти, и ту наидоша его; испросивше же Половци, убиша его. Слышавше же то князи Рустии, поидоша вси вкупе за Днепр на множество людей, а Галичане и Волынцы кийждо со своими князи, а Куряне, и Трупчане и Путивльцы приидоша кийждо со своими князи; приидоша же и выгонци Галичьские в лодьях по Днестру, и выидоша в море, бе бо лодий 1000, и войдоша в реку Днепр, и возведоша пороги, и сташа у реки Хортици на броне на протолчы; бе же с ними Домаречичъ Юрье и Држикрай Володиславичъ. Пришедши же вести во станы, яко пришли суть подсмотрити олядии Руския, слышавше Данил Романовичъ, и всед на конь гна, и сущий конници и инии мнози князи с ним гнаша, видети рати; онем же шедшим, Юрьи же им сказаша, яко стрелци суть, пуще и Половецъ; инии же мльвяху, яко прости людие суть; Юрьи же Домаречичъ мльвяше: “ратници суть и добраа воя”. И приехавше сказаша Мстиславу, Юрьи же все сказа, и рекшим молодым князем: “Мстиславе и другий Мстиславе! не стойте, пойдём противу им”. Преидоша же вси князи реку Днепр, и, поидоша на коних в поле Половецкое, и усретоша Татарове полкы Руския; стрелци же Русския победиша их и гнаша в поле далече, секуще их, и взяша скоты их, а со стады утекоша, яко всем воем наплънитися скота. Оттуда же идоша

по них 8 дний до реки Калкы, и ту сretoша сторожеве Татарьстии, и удариша на пълци Рустии, сторожеве бе бишася с полкы Рускыми, и убиен бысть ту Иоан Дмитриевич и ина два с ним; Татаромъ же отъехавшим, и на прежереченной реце Калце усretoша Татарове Половецкия полкы и Руския. Князь же Мстислав Мстиславич повеле пред перейти реку Калку Данилови с полкы и инем полком с нимъ, а сам по них переиде; и зашедше за реку за Калку, и послаша во сторожах Яруна с полки и с Половци, а сами станом сташа ту, а князь Мстислав еха вборзе после. Видевшу же ему полки Татарьския, и приехав вооружитися повеле вборзе; а княземъ Мстиславу и другому Мстиславу, сидящим во стану, а не ведущим того, не поведи бо има Мстислав Мстиславич зависти ради, бе бо котора межи има велика. Сшедшим же ся полком в место, Данил же выеха наперед, и Семен Олюевич и Василко Гаврилович, и разыдошася в полкы Татарьския. Василкови же сбодену бывшу, а Данилу бодену бывшу в перси, не чюаше же раны младенчества ради и буести, бывшей на телеси его; бе бо лет 18, но крепок бе на брань. Избиваюшу же ему Татары мужествене, виде же то Мстислав Немый, мнев яко Данило проболей бысть, и потечеть на них; бе бо той мужь крепок, понеже ужика сы Роману, от племени Володимеря Манамаша: бе бо велику любовь имея ко отцю его, яко по смерти своей власть свою дая князю Данилови. Татаром же бегающим, Данилови же избивающи их своим полком, и Олгови Курьскому крепко бьющюся с ними, тогда же Ярун и инии полци Половечьстии съступашася с ними, хотяще битися; паки же воскоре побегоша Половци, и потопташа бежаще станы Руских князь, а князи не успеха опльчитися противу их, и смятошася вси полци Рустии, и бысть сеча зла и люта, грех ради наших Рускым полком побежденном бывшим. Данил же виде, яко крепчае брань Татарьскаа належит, обрати конь свой и побеже от устремления противных, и вжада воды и пий, и почюти рану на телеси своем, во брани же не позна ея крепости ради мужества возраста своего; бе бо дърз и храбор, и не бе ни в чем же ему зарока. И бысть победа на вси князи Руские, ака же не бывала от начала Руской земли никогда же. Видев же се великий князь Киевский бывшее зло, и не движесе никамо же с места; стал бе на горе над рекою Кадкою, бе бо место каменисто, и ту учиниша городок с копьем, и бися с ними из города по 3 дни. А инии Татарове поидоша после Руских князей, бьюще их и до Днепра, а у города ошася два воеводы, Чегырган и Тешукан, на князя Мстислава, и на зятя его на Андреа, на Александра Дубровьского; беста бо ту 2 князя со княземъ Мстиславом. Ту же и Бродници быша старый, и воевода их Плоскиня, и ту окаанный даша роту ко князю Мстиславу и обема князема, яко не избити их, но пустити их на искуп, и солгав окаанный предасть их, связав, Татаром, а город взяша, людей же изсекоша, а князей подкладоша под дски, и седоша врѣху их обедати, и тако ту скончаша князи живот свой. А инех князей гонячи до Днепра 6 убиша: князя Святослава Каневьского, Изяслава Ингворьского. Святослава Шумьскаго, Мстислава Чръниговьского со сыном, Юрья Несвежьскаго, а вой тблико 10-й прииде; и Александр Попович ту же убиен бысть со инеми 70-ю храбрых. Князь же Мстислав Мстиславич тогда преже всех пребеже Днепръ и перевезся за нь, повеле ладии жещи, а иные сеци и отринуты от берега, бояса по себе погони от Татар, а сам едва убеже от Татар в Галичь; а молодии князи прибежали в малелюдии, а князь Володимер Рюрикович прибег в Киев, всед на стол. Си же склучися от Татар месяца июня 16, Татаром же победившим Руския князи, за прегрешение христианское, и дошедшим им до Новагорода Святополчскаго, Русь же, не ведяху злобы и лъсти Татарьские и ненависти на христиан, исхождаху противу им со кресты, они же избиваху всех. Милостивый человеколюбець бог, ожидая покаянна христианскаго, обрати Татар воспать от реки Днепра на землю восточную, и повоеваша землю Таногутскую и ины страны; тогда же и Чаногиз н убиен бысть. Се же бысть нам за грехы наша, бог вложи доумение в нас, и погибе множества людей, и бысть вопль и аоздыхание и печаль по всем градом и по волостем; и глаголаху не сиче, яко единех Киан изгибе тогда 10000. Егда же почаша князи съвокупляти полкы своя противу безбожных Татар, то да же и в Володимерь послашася ко князю Юрью Всеволодичю помощи просяще; он же посла к ним сыновца своего Василька

Костянтиновича с Ростовци и с прочими вой. Василко же поидр вскоре, и не успе прийти к ним, но бывшу ему у Чрънигова и слыша зло, створившееся над Рускыми князи, и возвратися воспать, сохранен богомъ и силою креста честнаго, и прииде во свой Ростов, слава бога и святую богородицю. Сих же злых Татар Таурмен не сведаемъ откуда быша пришли на нас и камо ся дели опять. Того же лета ведро бе велми, мнози бо борове и болота загарахуся, и дымове силнии бяху, яко не далече бе видети человекомъ: бе бо яко мгла к земли прилегла, яко и птицам по аеру не бе лзе летати, но падающе на землю умираху. Яви же ся звезда на западе тогда, от нея же бе луча не во зрак человекомъ, но яко к полуденью, восходаше же с вечера по заходе солнечнемъ, и бе величеством паче инех звезд; и перебысть тако 7 дний и паки явился луча та от нея к востоку, и такс пребысть 4 дний, и невидима бысть.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 154—157.

КНЯЗЬ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ РОМАН, РИМСЬКИЙ ПАПА І ПОЛЬЩА

(початок XIII ст.)

Роман Мстиславичъ, мстя Ляхом неправды и свои раны, и собрав войско Галичское и Володимирское, весне иде к Сендомиру, два города взя и много попустоши; а слышах, иже Мешко умер, чаяше от братаничны королевы и сына ея Лешка приреченную ему проторь получитьи, и воспятися не взяв мира. Слышав же, иже Лешка на Королевство не взяли, и разгневався иде паки к Сендомиру, и нача более разоряти и села жещи. Ляхи же пустиша Лешка, абы стал от себе просити Ярослава; он же не ведый льсти их, дететске бо бе, посла от себе послы Романа просити. Таже и Папа слышав, ижъ Роман Угре и Ляхи победи, и всю Русь под себе приведе, ела к нему свой поел, намовляти в латинскую веру свою, обещаваая ему грады и королем в Руси учинити. Роман же препирашеса от письма, а они не срамляся належаху ему ласковыми словесы. Едину же молвящу послу тому к Романови, како Папа мочный, и можетъ его богата, сильна и честна мечем петровым устроити, изъяв мечь свой рече послу: “Такий ли то мечь петров у папы? иж имать такой, то можетъ города давати, а аз доколе имам и при бедре, не хочу куповати ино кровию, яко же отцы и деды наши размножили землю Рускую”. Послом же Пешковым рек: “Идите и рцйте: “аз не хочу земли ваю вредити, толе заплатите ми проторь, иж приоекоша; а не можете ли толико сребра вскоре собрати, дайте ми Люблин с землею, даже выплатите”. И отпустив послы тые, к Галичу иде.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 150.

БОРОТЬБА КНЯЗІВ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА І МСТИСЛАВА УДАЛОГО ПРОТИ НАПАДУ ПОЛЬЩІ Й УГОРЩИНИ НА ГАЛИЧИНУ

(1213—1219 pp.)

Времени же минувшю, еха Данил ко Мьстиславу в Галичь, рекы на Лестька: “яко отчину

мою держить”; оному же вещавшю: “сыну! за первую любовь не могу на нь востати; а налези собе други”. Данилу же возвратившюся к домови, и еха с братом и прия Берестий, и Угровеск, и Верещин, и Столпье, Комов, и всю Украину. Лестько же велик гнев имея на Данила; весне же бывши, и ехаша Ляхове воевать, и воеваша по Бугу. И после по них Данил Гаврила Душиловича и Семена Олуевича, Василка Гавриловича; и биша и до Сухое Дорогве, и колодники изымаша, и возвратишася в Володимерь с великою славою. Тогда же Клим убьен бысть Хрстиничь, един от всех его воин, его же крест и доньне стоить на Сухой Дорогви. Ляхы же многи избиша, и гнаша по них до реки Вепря. Лестькови же творящю, Мьстиславим с (ъ) ветом Данил приял ест Берестий, Лестько же посла ко королеви: “не хочю части в Галичи, но дай его зяти моему”. Король же посла вой многи и Лестко, и придоша к Перемышлю; Яронови же тогда тысящю держащю в Перемышли, избеже передь ними. Мьстислав бо бе со всеми князьми Рускыми и Черниговьскыми, и посла Дмитра, Мирослава, Михалка Глебовича, противу им к Городку: Городок бо бе отложился, бяхуть в немь людье Судислави. И Дмитрови бьущися под городом, придоша на нь Угре и Ляхове; и побеже Дмитр; тогда же и Василь дьяк, рекомый Молза, застрелен бысть под городом; Михалка же Скулу убиша, согонивше на Щиреце, а главу его сосекоша, трои чепи сняше золоты и принесоша главу его ко Коломанови; Мьстиславу же стоящу на Зубрьи, Дмитр прибеже к нему. Мьстиславу же не могшу биться с Угры, и просяше зятя своего Данила и Олександра Да быста затворилася в Галиче; обещася ему Данил и Олександр ити в Галич, Данил же затворися в Галиче, а Олександру не смевшю. Тогда же великая княгини Романова восприимши мнискый чин. Потом же приде рать под город, Каломан и Ляхове: и многу бою бывшю на Кровавом броду, и паде на ня снег, не мооша стояти, идоша за Рогожину, идоша на Мьстислава и прогнаша и(з) земли. Мьстиславу же поведавшю Данилови: “изыди из града”; Данил же изыде с Дмитром тысячкым, и с Глебом Зеремеевичем, и со Мирославом, изыдоша из града и быша противу Толмачю, угони и неверный Витовичь Володислав, наворотившеся на нь, и прогнаша, и, и коня от него отгяша. Данил бо млад бе, и виде Глеба Зеремиевича и Семьюна Кодьниньского мужескы ездяща, и приеха к нима укрепляя и, и инии же устрьмилися бяхуть на бег; того же дни бишася весь день о дне до ноши; тое же ноши увернушася, Данил и Глеб Зеремеевич яста Яньца, млад сы показа мужество свое, и всю ночь бистася наутрея же угони и Глеб Василевичь, уверьнувшежеся Данил на нь и гна дале поприща, оному же утекшю пред ним борзости ради коньское; Данилови же возвратившюся и единому едущю межи ими, онем же не смеющим наехати на нь, донеле же възеха к нему Глеб Судиловичь и Гаврило Иворовичь и Перенежько оттуда проидоша в Онут и идоша в поле. Бывшю же гладу велику, поидоша возы к Плаву на канун святаго Дмитрея, возьмше возы накормишася изобилно и похвалиша бога и святаго Дмитрея, яко накорми я. Оттуду же придоша ниже Кучелемина, мысляще, куд прейти реку Днестр; божиею же милостию придоша лодья из Олешья, и приехаша в них на Днестр, и насытишася рыб и вина; оттуду же приехал Данил ко Мьстиславу, Мьстислав же великую похвалу створи Данилови, и дары ему даст великыи и конь свой борзый сивый, и рече ему: “пойди, княже, в Володимерь, а яз пойду в Половци, мьстив сорома своего”. Данилови же приехавшю в Володимерь...

В лето 6725. Выйде Филя, древле прегордый, надеяся об (ъ) яти землю, потребити море, со многими Угры, рекшю ему: “един камень много горньцев избиваеть”, а другое слово ему рекшю прегордо: “острый мецю, борзый коню — многая Руси!” Богу же того не терпящю, во ино время убьен бысть Данилом Романовичем древле прегордый Филя. Олександру же отступившю от Данила и от Василка ко Лестькови, не бе бо има помощи ни от кого же, разве от бога, дондеже приде Мьстислав с Половци. Изыиде же Филя со многими Угры и Ляхы из Галича, пойма бояре Галичкыя, и Судислава цятя, и Лазоря и ины; а инии разбегошася: загордебося бе. В лето 6726. Тишина бысть.

В лето 6727. Приде Лестько на Данила к Щекареву, бороня ити ему на помощь Мьстиславу, тестеву своему. Кондратови же приехавшу мирить Лестька и Данила, познавшю же ему лесть Лестькову; и не веле князю Данилу ехати к Лестьку. Филя же строяшеса на брань; мняше же бо яко никто может стати про-тиву ему на брань; остави же Коломана в Галичи, и созда град на церкви пречистое владычица наша богородица, яже не стерпевше осквернения храма своего, а вдасть ю в руке Мьстиславу. Бе бо ту с Коломаном Иван Лекин, и Дмитр, и Бот. Половцем же приехавшим видити рати, Угром же и Ляхом гонящим я, увернувся Половцин застрели Уза во око, и спадшю ему с фря взяша тело его, и плакашася по немь. Наутрея же, накануне святой богородици, приде Мьстислав рано на гордаго Филю и на Угры с Пяхы, и бысть брань тяжка межи ими: и одоле Мьстислав. Бегающим же Угром и Ляхом, избьено бысть их множество, и ят бысть величавый Филя паробком Добрынином, его же лживый Жирослав украл бе, и обличену ему бывшю, про него же погуби отчину свою. И победившу же Мьстиславу поиде к Галичю, бившим же ся им о врата градная, и возбегоша же на комары церковныя и инпи же ужи возвлачишася, а фаре их поимаша: бе бо град створен на церкви; онем же стреляющим и камение мещущим на гражаны, изнемогаху жажею водною, не бе бо воды в них; и приехавшю же Мьстиславу, и вдашася ему, и сведени быша со церкви. Данилови же приехавшю в мале дружине с Демьяном тысячкым, не бе бо приехал во время то, потом же приеха Данил ко Мьстиславу: и бысть радость велика, спас бог от иноплемьник: вси бо Угре и Ляхове убьени быша, а инии яти быша, а инии бегающе по земле истопаша, друзии же смерды избьени быша, и никому же утекши от них; тако бо милость от бога Руской земле. [...].

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 152—154.

БОРОТЬБА КНЯЗІВ МСТИСЛАВА УДАЛОГО І ДАНИЛА РОМАНОВИЧА ПРОТИ НАПАДУ НА ГАЛИЧИНУ УГРІВ І ПОЛЯКІВ

(1226—1227 pp.)

Мьстислав же, по совете льстивых бояр Галичких, вда дщерь свою меншую за королевича Андрея, и дасть ему Перемышль. Андрей же послушав лестиваго Семьюнка Чермнаго, и бежа во Угры и нача воздвизати рать; бывши же зиме, прииде ко Перемышлю, Юрьеву тогда тысящю удержашю, переда Перемышль и бежа сам ко Мьстиславу. Королеви же ставшю во Звенигороде, и посла вой свои к Галичю, сам бо не сме ехати к Галичю: поведяхуть бо ему волхвы Угорьскыя, яко узревшю Галичь не быти ему живу; он же тоя ради вины не смея ити в Галичь, яко веряшеть волхвом. Днестру же наводнившюся, не могоша перейти. Мьстислав же выеха противу с полкы; онем же позоровавшим с, и ехаша Угре во станы своя: бе бо с королем Пакослав с Ляхы. Оттуду же поиде король ко Теробовлю и взя Теробовль, и поиде к Тихомлю и взя Тихомль: оттуду же приде ко Кремьянцю, и бися под Кремьянцем, и много Угор избиша и раниша. Тогда же Мьстислав Судислава посла к зяти своему князю Данилу, рекый: “не отступай от мене”; оному же рекиво: “имаю правду во сердци своем”. Оттуду же приде король ко Звенигороду. Выеха же Мьстислав из Галича, Угре же выехаша противу ему со станов Королевых, Мьстислав же бися с ними и победи я: и гнаша по них до станов Королевых, секуще и; тогда же Мартиниша убиша, воеводу королева. Король же смятеса умом, и поиде и(з) земли борзо. Данилови же пришедшу ко Мьстиславу с братом Василком ко Городку, и Глеб с ними, а молвящим им “пойди, княже, на короля, по Лохти ходить”,

Судислав же браняшетъ ему, бе бо имешеть леть во сердци своемъ, не хотяще бо пагубы королеви, имеша бо в немъ надежу велику: беаша бо король изнемоглся. Лъстькови же в то время идушу в помощь Данилови же бранящю ему не помогати королеви, оному наипаче хотящю. Данил же и Василко посласта люди своя к брату не даста ему прити; оттуду же возвратився иде по свою землю: изнемогл бо ся бе ходив на войну. А король Угорьскы иде во Угры. Тогда же угони Изяслав со лестивым Жирославом, идоста с ним Угры. Потом же Судиславу лъстящю подо Мъстиславом, рече ему: “княже! дай дщерь свою обрученную за королевича, и да ему Галичь: не можешь бо держати сам, а бояре не хотять тебе” Оному же не хотящю дати королевичю, наипаче хотящю дал Данилови, Глебови же Зеремеевичю и Судиславу претяща ему ж дати Данилови, реста бо ему: “аже даси королевичю, когда вое хоцещи можеш ли взяти под ним; даси ли Данилови, в веки н твой будетъ Галичь”. Галичаном бо хотящим Данила, оттуду ж послаша в речих, Мъстислав дастъ Галичь королевичю Андрееви, а сам взя Понизье; оттуду иде к Торьцкому. Мъстислав же Немому давшу отчину свою князю Данилови, и сына своего поручив Ивана, Ивану уже умершю, и прия Луческ Ярослав, а Черторьеск Пиняне.

В лето 6735. Начнемъ же сказати бесчисленныя рати, и великыя труды, и частыя войны, и многия крамолы, и частая востания, и многия мятежи, измлада бо не бы има покоя.

Седящу же Ярославу в Лучьске, еха Данил в Жидичин кланяться и молитися святому Николе, и зва и Ярослав к Лучьску; и реша ему бояре его: “приими Луческ, zde ими князя их”; оному же отвещавшу, “яко приходих zde молитву створити святому Николе и не могу того створити”, иде в Володимерь. Оттуду же, собравша рать, посласта на нь Андрея, Вячеслава, Гаврила, Ивана; оному же въехавшу, ят бысть с женою своею, ят же бысть Олексою Орешьком: бе бо борз конь под ним, угонив и, и я его до города; и затворишася Лучане. На утрея же приде Данил и Василко, и предашася Лучане; брат же да Василкови Луческ и Пересопницу, Берестий же ему бе преже дал. Повоеваша Ятвязн около Берестия и угониста и из Володимеря, наехавшима же двеима Мондуничю Шутрови и Стегутови Зебровичю на полк, и убьен бысть Данилом и Вячеславом Шютр, а Стегут убьен бысть Шелвом. Бежашим же Ятвяземъ, угони я Данил, Небра язвииетьirmi ранами, древо же вышибе копье из руку его; Василкови угонившу его, клик бысть велик: “брат ти биется назад”; оному же оставшу, обратися брату на помощь, оному же симъ утекшу, а инии разбегошася. Мы же, се оставлеше, на преднее возрратимся.

Данил же посла Демьяна ко тести своему, река ему: “не подобаетъ Пиняном держати Черторьиска, яко не могу им терпети”. Демьянови же повестящу с ним: “сыну! сгреших не дав тебе Галича, но дав иноплемьнику, Судислава лъстца светом, обольсти бо мя; ажъ бог восхочеть, пойдиве на ня, яз всажу Половци, а ты своими, аще бог дастъ его нама, ты возми Галичь, а зя Понизье, а бог ти поможетъ; а про Черторьеск прав еси”. Демьяну же приехавшу в великую субботу, наутрея же на велик день приехаста Данил и Василько ко Черторьиску, в понеделник на ночь обьседоста град; тогда же и конь Данилов застрелен бысть с города; наутрея же обьехаста град, Мирослав и Демьян рекоста: “яко предал бог враты наша в руку ваю”. Данил же повеле приступити ко граду, и взяша град их и князя их изъ (ъ) имаша. Потом же Мъстислав великий удатный князь умре: жадящю бо ему видити сына своего Данила, Глеб же Зеремеевичь, убежен бысть завистью, не пустьяше его, оному же хотящю поручити дом свой и дети в руке его: бе бо имая до него любовь велику во сердце своемъ. И потом же пустиста Ярослава и даста ему Перемиль и потомъ Межибожие.

БОЯРИ В ГАЛИЧИНІ

(кінець першої половини XIII ст.)

Бояре же Галичстии Данила княземь себе называху, а саме всю землю держаху; Доброслав же вокняжилсья бе и Судьичь, попов внук, и грабьше всю землю, и вьшед во Бакому все Понизье прия, без княжа повеления; Григорья же Васильевичь себе горную страну Перемышльскую мышляше одержати; и бысть мятежь велик в земле и грабежь от них. Данил же, уведав, посла Якова столника своего с великою жалостью ко Доброславу, глаголя к нимь: “князь вашь аз есмь, повеления моего не творите, землю грабите; Черниговских бояр не велех ти, Доброславе, приимати, н дати волости Галичким, а Коломыйскую соль отлучити на мя”; оному же рекшу: “да будеть тако”. В т же час Якову сидящу у него, приидоста Лазорь Домажеричь и Ивор Молибожичь, два незаконника, от племени смердьа, и поклонистася ему до земле; Якову же удивившуся и прашавшу вины, про что поклонистася; Доброславу же рекшу: “вдах има Коломыю”; Якову же рекшу ему: “како можеша бес повеления княжа отдати ю сима, яко велиции князи держат сию Коломыю на роздавание оружьником; си бо еста не достойна ни Вотьнина дер. жати”; он же усмявься рече: “то что могу же глаголати?” Яков же приехав вся си сказа князю Данилови. Данил же скорбяще и молящееся богу о отчине своей, яко нечестивым сим держати ю и обладати ею. И малу же времени минувшу, присла Доброслав най Григоря, река: “яко неверен ти есть”,— противляшеся ему, а сам хотяше всю землю одержати. Сवादивьшеся сами и приехаша с великою гордынею, едучю Доброславу во единой сорочьце, гордящу, ни на землю смотрящу, Галичаном же текущим у стремени его; Данилови же видящу и Василкови гордость его, болшу вражу на нь воздвигнуста. Доброславу же и Григорю обоим ловящим на ся, слышав же Данил речи их, яко полны суть лъсти, и не хотят по воли его иному ходити, и власть его иному предати, сомыслив же со братом, понужи же видя безаконие их, и повеле его изоимати.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 171.

БОРОТЬБА КНЯЗЯ ГАЛИЦЬКОГО ДАНИЛА З ТАТАРАМИ

(1250-ті роки)

По рати же Кремянецькой Куремьсине, Данил воздвиже рать противу Татаром. Сгдав с братом и со сыном, посла Деонисия Павловича, взя Межибожие, потом же воевахуть людье Данилови же и Василкови Болохов, а Лвови Побожье и люди Татарьския. Весне же бывши, посла сына своего Шварна на Городок, и на Семоць, и на вси городы, и взя Городок и Семоць и все городы, сидящия за Татары, Городеск и по Тетереви до Жедечева. Възвьягляне же сольгаша Шварном, поемше тивуна не вдаша ему тивунити: Шварно же приде поймав городы вся, и по немь придоша Белобережце и Чарнятинци и вси Болоховци к Данилу. Присла же Миндовг к Данилу: “пришлю к тебе Романа и Новгородце, абы пошел ко Возвьяглю, оттуда и к Киеву”; и срече срок во Възвьяглю.

В лето 6766. Данило же с братом идоша ко Возвьяглю, в силе тяжце, ждя вести от Романа и Литвы; и стоя на Корецки днину, жда вести от них, и поиде ко Возвьяглю. Преже посла

сынови Шварна, до объедеть град, на никтоде не утечеть от них: бе же вой с ним 5-сот. Граждане же виливши ратных мало со княземь, смеяхуся стояще на граде. Наутре же приде Данил со многом множеством полком, со братом си и со сыном Лвом; видивъше же граждане, и ужас бысть в них, и не стерпеша и вдашася; и город зажьже, люди же изведе и вдасть я на подел, ово брату си, ово же Лвови, другия Шварнови, и поиде в дом си прием град. Романови же пришедшу ко граду и Литве, потекши на град Литве, ни ведеша ништо же, токмо и головне ти, псы текуще по городишу; тужаху же и плеваху, посвойскы рекуще: “янда”, взывающе богы своя “Андая и Дивирикса”, и вся богы своя понимающе, пекомыя беси. Потом Роман еха по отци, поемь со собою мало людий, а прочий пусти домовь. Данило же и Василко бе веселяся а Лев еха домъв си. Литва же роздумавше и воеваша, гнев держаще; ехавше же воеваша около Лучьска, Данилови же не редуше ни Василку, служащий же князя Данилови и людье Василкови, Юрьи, Олекса дворьскый, иней ехаша на не. Ехавшим же на не, онемь же притекшим супротив Кострузе, снузником же сразившимся, не стерпеша, но на бег обратишася. Они же секуще я и бодуще, вогнаша а во озеро (имется) 10 мужь единого коня, мняще яко — “конь вынесеть ны” — и тако погрязаху, ангелом потопляеми от бога посланым; и нагрязе озеро трупов и щитов и шеломов; тоземьце же велику користь имаху волочащя. И бысть на Литву сеча велика. Одолевшим славяху бога и святую госпожю богородицю; послаша же сайгат Данилови и Василкови, о обрадовастася Данил и Василко о помощи божией, иже на поганья. Се бо беша людие Миндогови и воевода их Хвал, иже велико уб(и)йство творяше земле Черниговьской и Сирьвид Рюшкович; Сирьвид же утече, а Хвал убит бысть, инии мнозеи.

В лето 6767. Куремьса поиде на Данила и на Василка, без вести приеха. Василко же сбирашеться во Володимере, а Данило в Холме, посласта ко Лвови, абы поехал к ним. Куремьсе же не перешедшу Стыра, посла люди к Володимеру; въехавшим же ратным воем к городу, изыдоша на не граждане пешьци, и бившимся с ними крепко, и выбегоша из града, идоша к Курьмсе, исповедаша, яко граждане крепце борются с ними. Данило же и Василко одинако сбирастася хотяща битися с Татари. Прилучижеся сице, за грехи, загоретися Холмови от оканьяныя бабы. Си же потом спишемь о создании града, и украшение церкви, и оного погибели мнозе, яко всим сжалитиси. Сицю же пламени бывшу, якоже со все земли заре видити, якоже и со Львова зряще видити, по полем Белзьскимь, от горения силнаго пламени. Людямь же видящим, яко от Татар зажьжен бе град, и вбежаша в места лесна и темь не могоша сбиратися; Данило же снися с братом, и теши и, якоже от бога бывшей беде не имети желе поганьскы, но на бога надеятися и на нь возложити печаль; яко же и бысть. Потом же ехаста в Володимерь, и собравша мало дружины, и молящася богу о нашествии Татар, да бог избавить я; не могоша же Дружины собрати, сласта семо и онамо. Прилучижеся Василковым людямь выехати, и обретше Татар биша я и колодники имаща. Потом же Куремьсе стоящю у Лучьска, створи бог чюдо велико: Луческ бе не утвржен и не уряжен, и сбегшимся во нь многим людямь, и бе бо зиме бывъши и воде велице, оному же пришедшу к Лучьску и не могшу ему прейти, хотяше мост прияти; гража. ном же отсекшим мост, он же пороки постави отгнати хотя; бог же чюдо створи, и святой Иван, и святой Никола: ветру же таку бывшу, яко пороком вергшу, ветер же обращаше камень на не, паки же мечющем на не крепко, изломися, божиею силою прак их; и не успевше ничтоже вратишася во станы своя, рекше в поле...

Времени же минувшу и приде Буранда безбожный, злый, со множеством полков Татарьских, в силе тяжьце, и ста на местех Куремьсенех. Данило же держаше рать с Куремьсою, и николи же не боялся Куремьсе: не бе бо могл зла ему створити никогда же Куремьса, дондеже приде Буранда со силою великою. Посла же послы к Данилови, река: “иду на Литву; оже еси мирен, поиди со мною”. Данилови же седшу с братом (и) со сыном, печалны бывше, гадахуть, ведахуть бо, аще Данил поедеть и не будеть с добром. Сгадавъше вси и еха Василько за брата, и проводи (его) брат до Берестья, и посла с ним

люди своя; и помолився богу святому спасу избавнику, яже есть икона, яже есть в городе Мелнице во церкви святое богородице и ныне стоит в велице чести, обеща ему Данило король украшением украсити и, Василкови же едушу по Бурундаи единому по Литовьской земле, обрет негде Литву, избив ю и приведе сайгат Бурондаеви, и похвали Бурандаи Василка: “аще брат твой не ехал”; и воеваше ездя с нимь. Ищющю ему сыновца своего Романа, воеваша землю Литсвьскую и Нальцаньскую; княгиню же бо оставил у брата и сына своего Володимера... Посем же минувшему лету, в лето 6769, бысть тишина по всей земле. В ты же дни свадьба бысть у Василка князя у Володимере городе: нача отдавати дочь свою Олгу за Андрея князя Всеволодича, Чернигову. Бяшетъ же тогда брат Василков Данило король, со обеима сынома своима со Лвом и со Шварном, и инех князей много и бояр много. И бывшу же веселью немалу в Володимере городе, и приде весть тогда Данилови (к) королю и к Василкови, оже Бурандаи ндетъ, оканный, проклятый, и печална быста брата о том велми: прислал бо бяше, тако река: “оже есте мои мирници, сретъте мя; а кто не сретитъ мене, тый ратный мне”. Василко же князь поеха противу Бурондаеви со Лвом сыновцем своим, а Данило король не еха с братом: послал бо бяше, себе место, владыку своего Холмовьского Ивана. И поеха Василко князь со Лвом и со владыкою противу Бурондаеви, поймав дары многы и питье, и сrete и у Шумьски; и приде Василко со Лвом и со владыкою перед онь, с дары. Оному же велику оплату створшу на Василка князя и на Лва, владыка стояше во ужасте велице; и потом рече Буронда Василкови: “оже есте мои мирници, розмечете же города свое все”. Лев розмета Данилов Истожек, оттоле же послав Пвов розмета, а Василко послав Кремянецъ розмета и Луческ. Василко же князь из Шюмьска посла владыку Ивана напередъ ко брату своему Данилови. Владыце же приехавшу Данилови, и нача ему поведати о бывшем и опалу Бурондаеви сказа ему; Данилови же убоявшюся побеже в Ляхы, а из Ляхов побеже во Угры. И тако поиде Бурандаи ко Володимерю, а Василко князь с ним, и не дошедшу ему города, и ста на Житани на ночь. Бурандаи же нача молвити про Володимерь: “Василко! розмечи город”; князь же Василко нача думать в себе про город, зане немощно бысть разметати вборзе его величеством, повеле зажечи и; и тако черес ночь изгоре весь. Завтра же приеха Буранда в Володимерь, и виде сойма очима город изгоревши весь; и нача обедати у Василка на дворе и пити; обедав же и пив и леже на ночь у Пятидна. Завтра же присла Татарина, именемъ Баимура, Баимур же приехавъ ко князю и рче: “Василко! прислал мя Бурандаи, велел ми город роскопати”. Рече же ему Василко: “твори повеленое тобою”. И нача роскопывати город, назнаменуя образ победы. И посемъ поиде Бурандаи к Холмови, а Василко князь с нимь, и с бояры своими, и слугами своими. Пришедшим же им к Холмови, город же затворен бысть, и сташа пришедше к нему одалъ его, и не успеша у него ничтоже: бяхуть бо в немь бояре и людье добрии, и утвержение города крепко пороки и самострелы. Буранда же росмотрев твердость города, оже немощно взяти его, темже и нача молвити Василкови князю: “Василко! се город брата твоего, едь молви горожаном, а быша ся передале”; и посла с Василком три Татарине, именемъ Куичия, Ашика, Болноя, и к тому толмача, розумеюща Рускый язык, што иметь молвити Василко, приехав под город. Василко же ида под город и взя себе в руку каменя; пришедше под город и нача молвити горожаном, а Татарове слышать послании с нимь: “Костянтине холопе, и ты другий холопе Лука Иванковичю! се город брата моего и мой, передайтеся”; молвив, да камень вержетъ доловь, дая им розум хитростью, а быша ся биле, а не передавалися; си же слова молвив, и потроичи меча каменем доловь. Съ же великий князь Василко акы от бога послан бы на помочь горожаном, пода им хитростью разум. Костянтин же стоя на заборолех города, усмотри умом разум поданы ему от Василка, и рече князю Василкови: “поедь прочь, аже будетъ ти каменемъ в чело; ты уже не брат еси брату своему, но ратный есь ему”. Татарове же, послании со княземъ под город, слышавше, поехаша к Бурондаеви и поведаша речъ Василкову, како молвил горожаном, што ли молвили пак горожане Василкови. И посемъ поиде Буранда вборзе к Люблину, от Люблина же поиде ко Завихвосту.

НАПАД ПОЛЯКІВ НА БЕРЕСТЕЙЩИНУ; ПОХОДИ ТАТАР І СПУСТОШЕННЯ НИМИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

(1286—1287 pp.)

В прежереченая лета, коли Лестько взя Перевореск город Лвов, тоже Ляхове воеваша у Берестья по Кросне, и взяша сел десять и поидоша назад; Берестьяни же собрашася и гнаша по них, бяшетъ бо Ляхов двесте, а Берестьян 70; бяшетъ бо у них воевода Тит, везде еловый мужеством на ратех и на ловех: и тако угонивше е и бышася с ними, божиею же милостью победиша Берестьяне Ляхы и убиша их 80, а другия поимаша, а полон свой отполониша, и тако придоша во Берестий со честью, слявяще бога и пречистую его матеръ во вся веки. Мы же на прежняя возвратимся...

В лето 6791. Хотящу пойти оканьному и незаконьному Телебузе на Ляхы и собравшу ему силу многу, забывшу ему казни божие, еже сбься над ним во Угрех, о нем же передє сказахом: и приде к Ногаеви, бяше же межи има нелюбовье велико. Телебуга же посла ко Заднепрейскимъ княземъ и ко Волыньскимъ, ко Лвови и ко Мьстиславу и к Володимеру, веля им пойти с собою на войну; тогда же бяху вси князи в неволе Тотарьской. И тако поиде Телебуга на Ляхы, собрав силу многу. Пришедшу же ему к Горине, и срете и Мьстислав с питьем и з дары; и поиде оттоле мимо Кремьянець ко Перемилю, ту и срете Во-лодимер князь с питьем и с дары на Липе; и посемь угони (и) Лев князь ко Бужьковичемъ и с питьем и ь дары. И пришедшим же им на Бужьковское поле, и ту Perezresha свое полкы, князи же надеяхуться избитья себе и городом взятья; и оттоле поидоша к Володимерю и сташа на Житани. Телебуга же еха обвзирать города Володимеря; а друзии молвьятъ, оже бы и в городе был: но то не ведомо. В неделю же минуша город, по Микулине дни наутрии день, бог избави своею волею и не взяша города, но насилье велико творяху в городе и пограбиша товара бесчисленное множество и коний. И тако незаконьны Телебуга поиде в Ляхы; осташа же Татарове друзин у Володимера кор-мити любивеи коне. Си же учиниша пусту землю Володимерьскую, не дадахуть бо из города ни лезти в зажитье; аще ли кто выехашеть, овы избива, а другия поимаша, а инья лупяхуть и коне отьимахуть, и во городе изомре в остою, божиимъ гневом, бесчисленное множество. Идущу же Телебузе в Ляхы, и с нимъ идоша вси князи, неволею Татарьскою: Лев князь со сыном своим Юрьемъ (с своею ратью), а Мьстислав со своею ратью, а Володимер со своею ратью. И тако поидоша ко Завихвосту и придоша ко рече ко Висле; река же стала бяшетъ и не могоша ее перейти, и поидоша во верх ей к Судомиру, и переидоша Санпеку по леду; ту же на Сану Володимер воротися от них назад, Вислу переидоша по ледови выше Судомиря; и приступиша к городу со все стороне, но не успеша ничтоже, и почаша воевати землю Лядьскую и стояша на ней 10 дний. Телебуга же хотяше ити ко Кракову, и не дошед его воротися во Торжьку: вестъ бо приде к нему, оже Ногай попередил его ко Кракову, прити, и про се бысть межу има болшее нелюбие; и тако не снимавшася с Ногаемъ и поиде назад на Лвову землю, на город на Лвов. И стояша на Лвоове земле 2 недели, кормячесь, не воююче, и не дадахуть ни из города вылести в зажитье; кто же выехашеть из города, овы избиваша, а друзии поимаша, а инья излупивше пушагу нагы, а теи от мороза изомроша, зане бысть зима люта велми, и учиниша землю пусту всю. Се же наведе на ны бог грех ради наших, казня ны, а быхом ся покаяле злых своих незаконьных дел, и еще же и наконецъ исполни на нас гнев (свой):

измре в городах во остою бесчисленное множество, друзии же изомроша в селах вышедше из городов, по отшествии незаконных Агарян. Но мы на предлежащее возвратимся.

Ногай же оканьный не иде с Телебугою в Ляхы одиною дорогою, зане бысть межи има нелюбие велико, но иде свою дорогою на Перемышль. Пришедшу же ему к городу Кракову, и не успев у него ничтоже, якоже и Телебуга у Судимирия, но воеваше землю Лядскую, а с Телебугою не снимася, зане боястася оба, сии сего, а сей сего; и тако поидоша назад в свое веже: Телебуга поиде своею дорогою опять, а Ногай своею дорогою.

Тое же зимы и в Ляхох бысть мор велик; изомре их бесчисленное множество.

По отшествии же Телебузине и Ногаеве, Лев князь сочте колко погибло во его земле людей: што поймано, избито, и што их божиею волею изъмерло,— полтьтретьнадесять тысяче.

Історія України в документах і матеріалах.—Т. 1.—С. 194—195.

ПІЛЬГИ ТАТАРСЬКИХ ХАНІВ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВИ

Ярлыки, сиречь жалованья грамоты, иже давали первые Цари Ординские, и сущий по них вси, святейшим преосвященным Митрополитом Киевским и всея Руссии, легость церковным домом и людем православным.

В лето 6721 (1313) поиде во Орду Петр Митрополит Киевский и всея Руссии, вкупе с Великим Князем Михаилом Ярославичем Тферским, обиды ради церковных от лукавых человек судов и управлений, и пошлин, и уроков и даней имений и стяжаний людей всего причта церковнаго, и о всех десятинах Митрополичьих... Вси приходили в Орду к Царем, и ярлыки имали, каждо на свое имя. И вси великие Князи Русские и Митрополиты, и Епископы Русские, ярлыки имали, каждой на свое имя. Но милостию божию, Петр Митрополит во Орде у царя был в велицей чести, и отпущен был от царя в борзе со мною честию и управою, и с ярлыки и с дефтери; и прииде в свою Митрополию на Русь, и вси православные христиане сретоша его со мною радостію.

Первый ярлык

А се ярлык Язбека царя, Петру Митрополиту, всея Руссии чудотворцу. Вышняго и безсмертнаго бога силою и волею и величеством и милостию его мною. Язбяково слов. Всем нашим князем, великим и средним и нижним, и сильным воеводам и вельможам, и князем нашим удельным и Дорогам славным, и Польским князем высоким и нижним, и Княжником, Уставодержальником и учительным людским Повестником, и Сбирателем и Баскаком, и Послом нашим и Гонцом, и Данщинником, и Писцом, и мимоездящим Послом, и Ловцом нашим, и Сокольником, и Пардусником, и всем людям высоким и нижним, малым и великим, нашего царства, по всем нашим странам, по всем нашим улусам, где наша, бога безсмертнаго силою, власть держит и слово наше владеет. Да никто же не обидит на Руси соборную церковь Митрополита Петра, и его людей и церковных его; да никто же вимает ни стяжаний, ни имений, ни людей. А знает Петр Митрополит в правду, и право судит, и управляет люди своя в правду в чем ни будь: и в разбои, и в поличном, и в татьбе, и во всяких делах ведает сам Петр Митрополит един, или кому прикажет. Да вси покоряются и повинуются Митрополиту, вся его церковная причты, по первым изначала законом их, и по первым грамотам нашим, первых царей великих грамот и дефтерем. Да

не вступаются в церковное и Митрополиче никто же, занеже то божие все суть: а кто вступится, а наш ярлык и наше слово преслушает, тот есть богу повинен, и гнев на себя от него примет, а от нас казнь ему будет смертная. А Митрополит правым путем ходит, да правым путем пребывает и спешится, да правым сердцем и правою мыслию вся своя церковная управляет и судит и ведает, или кому повелит таковая деяти и управляти. А нам в то не вступатися ни во что, ни детям нашим, ни всем нашим князем нашего царства и всех наших стран, и всех наших улусов; да не вступаются никто же, ни чем, в церковныя и в митрополичи, ни в волости их, и в села их, ни во всякия ловли их, ни в борти их, ни в земли их, ни в улусы их, ни в леса их, ни в ограды, ни в волостныя места их, ни винограды, их, ни в мельницы их, ни в зимовища их, ни в стада их конныя, ни во всякие скотския стада; но всястяжания и имения их церковныя, и люди их, и причты их, и рея законы их, уложенные старые от начала их — то все ведает Митрополит, или кому прикажет. Да не будет ничто уже перечинено, или порушено, или кем изобижено; да пребывает Митрополит в тихом и кротком житии безо всякия голки; да правым сердцем и правою мыслию молит бога за нас, и за наши жены, и за наши дети, и за наши племя. И мы бо такоже управляем и жалуем якоже и прежние цари ярлыки им давали и жаловали их; а мы, по томуж пути, темиж ярлыки жалуем их, да бог нас пожалует, заступит; а мы божия бережем, и даннаго богу не взимаем; а кто взимает божия, и тот будет богу повинен; а гнев божий на него же будет, а от нас будет казнен смертною казнью; да то видя, и иные в боязни будут. А поедут наши Баскаки, и Таможники, Данщики, Поборщики, Писцы,— по сим нашим грамотам, как наше слово молвило и уставио, да все будут целы соборные церкви митрополичи, ни кем, ни от кого не изобижены воя его люди и вся его стяжания, как ярлык имеет: Архимандриты, и игумены, и попы, и вся причты церковныя, ни чем ни кто да не будет изобижен. Дань ли на нас емлют, или иное что ни буди: тамга ли, поплужское ли, ям ли, мыт ли, мостовщина ли, война ли, ловитва ли коя ни буди наша; или егда на службу нашу с наших улусов повелим рать сбирати, где восхотим воеватн,— а от соборныя церкви и от Петра Митрополита ни кто же да не взимает—и от их людей и от всего его причта: те бо за нас бога молят, и нас блюдут, и наше воинство укрепляют; кто бо того и преж нас не ведает, что бога безсмертнаго силою и волею живут все и воюют? То все ведают. И мы, богу моляся, по первым же царей грамотам, грамоты им давали жалованыя, а не изыначивали ни в чем. Как то было преж нас, так молвя, и наше слово уставио. По первому пути которая дань наша будет, или запросы наши накинem, или поплужное, или Послы наши будут, или кормы наши и коней наших, или подводы, или корм Послов наших, или наших Цариц, или наших детей, и кто ни есть, и кто ни будь, да не взимают, да не просят ничто же; а что возмуть, и они отдадут назад третицею, аще будет взяли за нужду, великую; а от нас им будет не кротко, а наше око тихо на них не смотрит. А что будут церковныя люди, ремесленицы кои, или писцы, или каменные здатели, или деревянные, или иные мастера, каковы ни буди, или ловцы какова лова ни буди, или сокольницы, а в то наши никто не вступаются и на наше дело Да не емлют их; и Пардусницы наши, и Ловцы наши, и Сокольннцы наши, и Побережницы наши, да не вступаются в них, и Да не взимают у них их дельных орудий, да не отнимают ничего ж. А что закон их, и в законе их церкви, и монастыри, и часовни их, ничем да не вредят их, ни хулят; а кто учнет веру хулити или осужати, и тот человек не извинится ни чим же и умрет злою смертию. А что попы и дьяконы их, един хлеб ядят и во едином дому живут у кого брат или сын, и тем, по томуж пути наше жалованье; ож кто будет от них не выступил, а Митрополиту не служит, а живет тот себе именем поповским, да не отымается, но дает дань. А попы и дьяконы, и причты церковные пожалованы от нас по перьвой нашей грамоте, и стоят молящися за нас богу правым сердцем и правою мыслию; а кто учнет неправым сердцем о нас молитися богу, то грех на нем будет. А кто будет поп, или диакон, или причетник церковный, или людин, кто ни буде, откуда ни есть. Митрополиту похотят слу-жити и о нас бога молити, что будет о них у Митрополита в мысли, то ведает Митрополит. Так слово наше учинило, и дали есмя Петру Митрополиту

грамоту сию крепости ему дая, да сию грамоту видяще и слышаще вси людие, и все церкви, и все монастыри, и все причты церковные, да не преслушают его ни в чем, но послушни ему будут, по их закону и по старине, как у них изстари идет. Да пребывает Митрополит правым сердцем, без всякия скорби и без печали, бога моля о нас и о нашем царстве. А кто вступит в церковное и в митрополичье, и на того гнев будет божий, а по нашему великому истязанию не извинится ничим же, и умрет злою казнию. Так ярлык дан. Так молвя, слово наше учинило. Таковою крепостию утвердило. Заечьего лета, осенняго перваго месяца 4 ветха. На полиих писан и дан.

Історія України в документах і матеріалах.-Т. 1.—С. 200—202.

ПОУЧЕНИЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Уривки

Поученье. Аз худый дедом своим Ярославом, благословленным, славным, нареченый в крещении Василий, Русьскимь именемь Володимир, отцемь възлюбленнымь и матерью своею Мьномахы ¹.

¹Пропуск у тексті.

и хрестьяных людей деля, колико бо сблюд по милости своей и по отнн молитве от всех бед. Седя на санех, помыслих в души своей и похвалих бога, иже мя сих дней грешнаго допровади. Да дети мои, или ин кто, слышав ею грамотицю, не посмейтеся, но емуже любя детей моих, а приметь ю в сердце свое, и не ленитися начнеть такоже и тружатися: первое, бога деля и душа своя, страх имейте божий в сердции своемь, и милостыню творя неоскудну, то бо есть початок всякому добру. Аще ли кому не любя грамотиця си, а не поохритаются, но тако се рекуть: на далечи пути, да на санех седя, безлепицю (е)си молвил. Усретоша бо мя слы от братья моя на Волзе, реша: “потьснися к нам, да выженем ростиславича и волость их отъемем; еже ли не поидеши с нами, то мы собе будем, а ты собе”, и рех: “аще вы ся и гневаете, не могу вы я ити, ни креста переступити”. И отрядив я, взем Псалтырю, в печали разгнух я, и то ми ся выня: векую печалуеши, душе? векую смущаеши мя? и прочая. И потомь собрах словца си любая...

...Си словца прочитаюче, дети моя, божествная, похвалите бога, давшаго нам милость свою, и се от худаго моего безумья наказанье; послушайте мене, аще не всего приимете, то половину. Аще вы бог умякчить сердце, и слезы своя испустите о гресех своих, рекуще: якоже блудницу и разбойника и мытаря помиловал еси, тако и нас грешных помилуй; и в церкви то дейте и ложася. Не грешите ни одну же ночь, аще можете, поклонитися до земли; а ли вы ся начнеть не мочи, а трижды; а того не забывайте, не ленитися, темь бо ночным поклоном и пеньем человек побежаеть дьявола, и что в день согрешить, а тем человек избываеть. Аще и на кони ездяче не будет ни с кым орудья, аще инех молитв не умеете молвити, а “Господи помилуй” зовете бес престани, втайне; та бо есть молитва всех лепши, нежели мыслити безлепицю езда. Всего же паче убогих не забывайте, но елико могуще по силе кормите, и придавайте сироте, и вдовицю оправдите сами, а не вдавайте сильным погубити человека. Ни права, ни крива не убивайте, ни повелевайте убити его; аще будеть повинен смерти, а душа не погубляйте никакаяже хрестьяны. Речь молвя-че, и лихо и добро, не кленитися богомь, ни хреститися, нету бо ти нужда никосяже; аще ли вы будете крест целовати к братьи, или к кому, а ли управивыше сердце свое, на

немже можете устояти, тоже целуйте, и целовавше блюдете, да не, приступни, погубите душе своее. Епископы, и попы и игумены, с любовью взимайте от них благословенье, и не устраняйтесь от них, и по силе любите и набдите, да примите от них молитву от бога. Паче всего гордости не имейте в сердци и в уме, но рцем: смертни есмы, днесь живи, а завтра в гробе; се все, что ны еси вдал, не наше, но твое, поручил ны еси на мало дний; и в земли не хороните, то ны есть велик грех. Старыя чти яко отца, а молодыя яко братью. В дому своемъ не ленитесь, но все видите; не зрите на тивуна, ни на отрока, да не посмеются приходящий к вам и дому вашему, ни обеду вашему. На войну вышед, не ленитесь, не зрите на воеводы ни питью ни еденью не лагодите; ни спанью; и стороже сами наряживайте, и ночь, отвсюду нарядивше около вой, тоже ляжите, а рано встанете; а оружья не снимайте с себе вборзе, не розглядавше ленощами, внезапно бо человек погыбаеть. Лже блюдися и пьянства и блуда, а том бо душа погыбаеть и тело. Куда же ходяще путем по своим землям, не дайте пакости деяти отроком, ни своим, ни чужим, ни в селех, ни в житех, да не кляти вас начнуть. Куди же пойдёте, идеже станете, напоите, накормите унеина; и более же чтите гость, откуда же к вам придет, или прост, или добр, или зол, аще не можете даром, брашном питьемъ: ти бо мимоходячи прославять человека по всем землям любо добрым, любо злым. Болнаго присетите; над мертвеця идет те, яко вси мертвени есмы; и человека не минете, не привечавше добро слово ему дадите. Жену свою любите, но не дайте им над собою власти. Се же вы конецъ всему: страх божий имейте выше всего; аще забываете всего, а часто прочитайте: и мне будетъ бесорома, и вам будетъ добро. Егоже умеючи, того не забываете доброго, а егоже не умеючи, а тому ся учите, якоже бо отецъ мой, домя седя, изуменяше 5 язык, в том бо честь есть от инех земель! Леность бо всему мати: еже умееть, то забудеть, а егоже не умееть, а тому ся не учить; добре же творяще, не мозите ся ленити ни на что же доброе, первое к церкви: да не застанеть вас солнце на постели; тако бо отецъ мой деяшеть блаженный и вси добрии мужи свершени; заутренюю отдавше богови хвалу, и потом солнцю всъходящю, и узревше солнце и прославити бога с радостью, и рече: просвети очи мои, Христе боже, и (же) дал ми еси свет твой красный, и еще: Господи, приложи ми лето к лету, да прок, грехов своих покавша, оправдив живот, тако похвалю бога; и седше думати с дружиною, или люди оправливати, или на лов ехати, или поездити, или лечи спати: спанье есть от бога присужено полудне, о т чин бо почиваеть и зверь, и птици, и человеци. А се вы поведаю, дети моя, труд свой, оже ся есмь тружал, пути дея и ловы 13 лет. Первое к Ростову идох, сквозе Вятиче, посла мя отецъ, а сам иде Курьску; и паки 2-е к Смолиньску со Ставкомъ Скордятичем, той паки и отъиде к Берестию со Изяславомъ, а мене посла Смолиньску; то и-Смолиньска идох Володимерю. Тое же зимы той послата Берестию брата на головне, иде бяху пожгли, той ту блюд(ох) город тех. Та идох Переяславлю отцю, а по Велице дни ис Переяславля та Володимерю, на Сутейску мира творит с Ляхы; оттуда паки на лето Володимерю опять. Та посла мя Святослав в Ляхы: ходив за Глоговы до Чешьскаго леса, ходив в земли их 4 месяци; и в тоже лето и детя ся роди старейшее Новгородское; та оттуда Турову, а на весну та Переяславлю, таже Турову. И Святослав умре, и яз паки Смолиньску, а и-Смолиньска той же зиме та к Новугороду; на весну Глебови в помоч; а на лето отцемъ под Полтеск, а на другую зиму с Святополком под Полтеск; ожгоша Полтеск; он иде Новугороду, а я с Половци на Одрьск, воюя; та Чернигову. И паки и-Смолиньска к отцю приходх Чернигову; и Олег приде из Володимеря выведен, и возвах и к себе на обед со отцемъ в Чернигове, на Краснемъ дворе, и вдах отцю 300 гривен золота. И паки и-Смолиньска же пришед, и пройдох сквозе Половечьскыи вой, бьяся, до Переяславля, и отца налезох с полку пришедша; той паки ходихом, том Же лете, со отцемъ и со Изяславомъ биться Чернигову с Борисомъ, и победихом Бориса и Олга. И паки идолом Переяславлю, и стахом во Оброве, и Всеслав Смолнеск ожъже, и аз всед с Черниговици о двою коню, и не застахом в Смолиньске; темже путем по Всеславе пожег землю и повоевав до Лукамля и до Логожьска, та на Дрьютьск воюя, та Чернигову. А на ту зиму повоеваша Половци Стародуб весь, и аз шед с Черниговици и с Половци, на Десне

изъимахом князи Асадука и Саука, и дружину их избиша; и на заутрее за Новым Городом разгнахом силны вой Белкатгина, а се мечи и полон весь от(ъ)яхом. А в Вятичи ходихом по две зиме на Ходоту и на сына его, и ко Корьдну ходих 1-ю зиму; и паки по Изяславичих за Микулин, и не постигохом их; и на ту весну к Ярополку совокупятся на Броды. Томже лете гонихом по Полвчих за Хорол, иже Горошин взяша. И на ту осень идохом с Черниговци и с Половци, с Читеевичи, к Меньску; изъехахом город, и не оставихом у него ни челядина, ни скотины. На ту зиму идохом к Ярополку совокуплятися на Броды, и любовь велику створихом. И на весну посади мя отець в Переяславли перед братьею, и ходихом за Супой; и едучи к Прилуку городу, и сretoша ны внезапно Половечьские князи, 8 тысячь, и хотехом с ними ради битися, но оружье бяхом услали наперед на повозех, и внидохом в город; толко Семцю яша единого живого, ти смерд неколико, а наши онех боле избиша и изъимаша, и не смеша ни коня пояти в руце, и бежаша на Суду тое noci; и заутра, на Госпожин день, идохом к Беле Вежеи бог ны поможе и святая богородица: избиша 900 Половецъ, и два князя яша, Багубарсова брата, Асиня и Сакзя, и два мужа только утекоста; и потомъ на Святославль гонихом по Половчих, и потомъ на Торческый город, и потомъ на Гюргев по Половчих; и паки на той же стороне у Красна Половци победихом; и потомъ с Ростиславом же у Варина веже взяхом. И потомъ ходив Володимерю, паки Ярополка посади, и Ярополк умре. И паки по отни смерти и по Святополце на Суле бившеся с Половци до вечера, быхом у Халепа и потомъ мир створихом с Тугорканом и со инеми князи Половечьскими; и у Глебови чади пояхом дружину свою всю. И потомъ Олег на мя приде с Половечьскою землею к Чернигову, и бишася дружина моя с нимъ 8 дний о малу (греб)лю, и не владуче им в острог; (съжа)ливси хрестьяных душъ и сел горящих и монастырь, и рех: “не хвалитися поганым”, и вдах брату отца его место, а сам идох на отца своего место Переяславлю; и изидохом на святого Бориса день ис Чернигова, и ехачом сквозе полкы Половчские, не в 100 дружине, и с детми и с женами, и облизахутся на нас акы волци стояще, и от перевоза и з гор, бог и святой Борис не да им мене в користь, неврежени доидохом Переяславлю. И седех в Переяславли 3 лета и 3 зимы, и с дружиною своею, и многы беды прияхом от рати и от голода; и идохом на вой их за Римов, и бог ны поможе, избиша и, а другия поимаша; и паки Итлареву чадъ избиша, и вежи их взяхом, шедше за Голтавомь. И Стародубу идохом на Ольга зане ся баше приложил к Половцем; и на Бог идохом, с Святополком на Боняка за Рось; и Смолинску идохом, с Давыдомъ смирившеся; паки идохом другое с Воронице; тогда же и Торци придоша ко мне, ис Половецъ Читеевичи, идохом противу им на Сулу. И потомъ паки идохом к Ростову на зиму, и по 3 зимы ходихом Смолинску; и се ныне иду Ростову. И паки с Святополком гонихом по Боняце, ноли оли убыша, и не постигохом их; и потомъ по Боняце же гонихом за Рось, и не постигохом его. И на зиму Смолинску идох, и-Смоленска по Велице дни выидох; и Гюргева мати умре. Переяславлю пришед на лето, собрах братью; и Боняк приде со всеми Половци к Кснятиню, идохом за ня ис Переяславля за Суду, и бог ны поможе, и полъкы их победихом; и князи изъимахом лепшии, и по Рожестве створихом мир с А(е) пою, и поим у него дчерь, идохом Смоленску; и потомъ идох Ростову. Пришед из Ростова, паки идох на Половци на Урубуну с Святополком, и бог ны поможе; и потомъ паки на Боняка к Лубьну, и бог ны поможе; и потомъ ходихом в воину с Святополком; и потомъ паки на Дон идохом с Святополком и с Давыдом, и бог ны поможе; и к Вы-реви бяху пришли Аепа и Боняк, хотеша взяти и, ко Ромну идох со Олгомь и з детми на ня, и они очитивше бежаша. И потомъ к Меньску ходихом на Глеба, оже ны баше люди заял, и бог ны поможе, и створихом свое мышленое. И потомъ ходихом к Володимерю на Ярославця, не терпяче злоб его. А из Чернигова до Кыева нестишь ездих ко отцю, днем есм переездил до вечерни; а всех путей 80 и 3 великих, а прока не испомню менших. И миров есм створил с Половечьскими князи без единого 20, и при отци и кроме отца, а дая скота много и многы порты свое; и пустил есм Половечских князь лепших из оков толико: Шаруканя 2 брата, Багубарсовы 3, Овчины братье 4, а всех лепших князий инех 100; а самы князи бог живы в руце дава: Коксусь с

сыномъ, Аклан, Бурчевичъ, Таревъскій князь Азгулуй, и инех кметий молодых- 15, то тех живы вед, исек, вметах в ту речку в Славлий; по чередам избъено не с 200 в то время лепших. А се тружахся ловы дея: понеже седох в Чернигове, а из Чернигова вышед, и д....о лета по сту уганива(л) и имь даром всею силоу кроме иного лова, кроме Турова, иже со отцемъ ловил есм всяк зверь. А се в на бога укладеть; аз человек грешен есмь паче всех человек. Послушах сына своего, написах ти грамоту: аще ю примемши с добромь, ли с поруганьемъ, свое же узрю на твоёмъ писаньи.

Чернигове деял есм: конь диких своими руками связал есмь в пушах 10 и 20 живых конь, а кроме того же по Роси ездя имал есм своиа руками теже кони дикие. Тура мя 2 метала на розех и с конем, олень мя один бол, а 2 лоси, один ногами топтал, а другой рогома бол, вебрь ми на бедре мечь оттял, медведь ми у колена подклада укусил, лютый зверь скочил ко мне на бедра и конь со мною поверже; и бог неврежена мя съблюде. И с коня много падах, голову си розбих дважды, и руце и нозе свои вередих, в уности своей вередих, не блюда живота своего, ни щадя головы своея. Еже было творити отроку моему, то сам есмь створил, дела на войне и на ловех, ночь и день, на зною и на зиме, не дая себе упокою; на посадники не зря, ни на биричи, сам творил что было надобе, весь наряд и в дому своемъ то я б творил есмь; и в ловчих ловчий наряд сам есмь держал, и в конюсех, и о соколах и о ястрябех; тоже и худаго смерда и убогие вдовице не дал есм сильным обидети, и церковнаго наряда и службы сам есм призирал. Да не зазрите ми, дети мои, ни ин кто, прочет, не хвалю бо ся ни дерзости своея, но хвалю бога и прославляю милость его, иже мя грешнаго и худаго селико лет сблюд от тех час смертных, и не ленива мя был створил, худаго, на вся дела человеческая потребна. Да ею грамотницу прочи-таючи, потъснетеса на вся дела добрая, славяще бога с святыми его. Смерти бо ся, дети, ре бояще, ни рати, ни от звери, на мужское дело творите, како вы бог подасть; оже бо яв от рати, и от звери, и от воды, от коня спадаяся, то никтоже вас не может вредитися и убити, понеже не будет от бога поведено; а иже от бога будет смерть, то ни отецъ, ни мати, ни братья не могутъ отъяги, но оче добро есть блюсти, божие блюденье леплее есть человеческаго. О многострастный и печалны аз много борешися сердцемъ, и одолевши, душе, сердцю моему, зане, тленьне сущи, помышляю како стати пред страшным Судьею, каянья и смиренья не приимшим межю собою. Молвить бо иже: бога люблю, а брата своего не люблю, ложь есть; и паки: аще не отпустите прегрешений брату, ни вам отпустить отецъ ваш небесный. Пророк глаголетъ: не ревнуй лукавнующим, ни завиди творящим безаконье; что есть добро и красно, (но еже жити) братья вкупе!. ..... Но все дьяволе наученье! то бо были рати при умных дедех наших, при добрых и при блаженных отцих наших; дьявол бо не хоче(т) добра роду человеческому, сваживаетъ ны. Да се ти написах, зане принуди мя сын мой, егоже еси хрстил, иже то седить близь тебе, прислал ко мне мужь свой и грамоту, река: ладимься и смеримся, а братцю моему суд пришел; а ве ему не будеве местника, но възложиве на бога, а станут си пред богомъ; а Руськы земли не погубим. И аз видех смиренье сына своего, сжалихся, и бога устрашихся, рекох: он в уности своей и в безумьи сице смереться.